

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA FILOZOFIE

Filozofická obhajoba samovraždy v diele Davida Huma a jej význam

Bakalárska práca

Vypracovala:
Linda Šagátová

Vedúci práce:
Mgr. Filip Tvrдый, Ph.D.

Olomouc 2018

Abstrakt

Cieľom tejto práce je pojednať o filozofickej obhajobe samovraždy, ktorú vo svojej eseji *Of Suicide* predložil škótsky filozof David Hume. Za základ pre vznik predmetného pojednania považujeme Humovu snahu vysporiadať sa so špecifickou koncepciou etických hodnôt tak, ako ich formuluje kresťanská vierouka. Pred samotným rozborom preto jednak približujeme jednotlivé termíny diskutované v spojitosti s úmyselným a dobrovoľným sebazabitím, a tiež načrtávame kresťanské pramene, o ktoré sa spomínaná vierouka opiera, ako aj vlastné náboženské stanoviská Davida Huma. Pri samotnej analýze eseje sa venujeme jej štruktúre, kritike čerpanej zo sekundárnych zdrojov, a následne, vo vhodných prípadoch, ponúkame tiež odpoveď na túto kritiku. Finálnym bodom práce je zhodnotenie možného použitia Humovej argumentácie v súčasnej debate o samovražde v rámci relevantných odborov. Záverom konštatujeme, že i keď sa Humov spis javí ako argumentačne problematický, predstavuje v súčasnosti tematicky relevantný príspevok, ktorému by mala byť venovaná pozornosť.

Abstract

This thesis aims to discuss the philosophical defence of suicide, as it was presented by the Scottish philosopher David Hume in his essay *Of Suicide*. In our paper, we consider the basis of the work in question to lie in Hume's persistent effort to take a stance on the specific system of ethical values presented by Christian theology. Therefore, before addressing the essay itself, we not only attempt to clarify the terms discussed with regards to intentional and voluntary self-killing, but also to introduce the Christian sources, which it rests its teachings upon, and to describe the religious standpoint of David Hume himself. The following essay analysis is concerned with the structure of the work, the criticism presented by secondary scholarly sources, and, where appropriate, our own response to this criticism. The final part of this paper summarizes possible use of Hume's arguments in the ongoing contemporary debate concerning suicide. In conclusion, we perceive this work of David Hume to be problematic in its arguments, however, it is currently a relevant contribution to the topic at hand, which should be given appropriate attention.

Čestné prehlásenie

Týmto čestne prehlasujem, že som predmetnú bakalársku prácu vypracovala samostatne a za použitia uvedenej literatúry a zdrojov.

.....
Linda Šagátová

Pod'akovanie

Veľmi rada by som sa poďakovala svojmu vedúcemu práce Mgr. Filipovi Tvrďému, Ph.D., za množstvo konštruktívnych pripomienok, ochotu a ústretovosť pri vzniku tohto textu.

Obsah

1	Úvod	7
2	Definičné vymedzenie	11
2.1	Sebausmrtenie, samovražda	11
2.2	Eutanázia, asistovaná samovražda	13
3	Kresťanské pramene o samovražde	15
4	Samovražda v diele Davida Huma	20
4.1	Vlastné náboženské stanoviská	21
4.2	Kritická analýza spisu <i>O samovražde</i>	23
4.2.1	Priestupok voči Bohu	25
4.2.2	Priestupok voči spoločnosti	33
4.2.3	Priestupok voči samému sebe	33
4.3	Vplyv a význam pre súčasnú diskusiu	35
4.3.1	Spoločenský a filozofický vplyv	35
4.3.2	Význam pre súčasnú diskusiu	38
5	Záver	46
6	Zoznam použitej literatúry	49

1 Úvod

Smrť ako taká, i keď sa s ňou dostane do stretu každý z nás, nemá dodnes pevne ukotvený definičný rámec. Konkrétne filozofické prístupy sa v rámci prístupu k nej líšia, ale principiálne zostávajú relevantné vždy dve roviny otázok – ontologická a epistemologická. Z ontologického hľadiska zaujíma filozofickú tanatológiu vždy predovšetkým to, *čo je smrť*. Epistemologické hľadisko následne spočíva v otázke, *ako sa máme postaviť k smrti*.¹ Či už považujeme smrť za udalosť alebo proces, či už zastávame materialistické stanovisko, alebo názor, že sa po smrti vydeľuje z tela určitá imateriálna entita, v jednom aspekte vnímania smrti reagujeme uniformne: k smrti sa nestaviame bezpríznakovo. Rôzne *spôsoby smrti* vždy hodnotíme z hľadiska súhlasu či nesúhlasu s nimi, čím im prisudzujeme určitú morálnu hodnotu. Špecifickým spôsobom smrti, ktorého moralita je do dnešnej doby predmetom mnohých sporov, je aj sebazabítie, konkrétne samovražda. Fakt, že máme tendenciu hodnotiť tento spôsob smrti ako amorálny, má pôvod v kresťanskej dogme tak, ako ju prezentujú už cirkevní otcovia. Z tohto dôvodu považujeme za dôležité, priam nutné, aby bol tento špecifický spôsob smrti podrobený striktnému skúmaniu zo strany filozofie.

Filozofov, ktorí vo svojich spisoch zaujali stanovisko k samovražde či sebausmrteniu, je nepreberné množstvo. Pozorujeme, že pre väčšinu filozofov inklinujúcich ku kresťanskému učeniu, akými sú napríklad Kierkegaard alebo Jaspers, je postoj k sebazabitiu buďto tolerantný iba minimálne alebo priamo odmietavý. Podľa Kanta, ktorý nebol kresťanom v pravom zmysle a jeho etické princípy pramenili predovšetkým z rozumu, je napríklad samovražda za každých okolností iracionálna, teda nikdy nie je vykonávaná z racionálnych dôvodov. Naša morálna povinnosť podľa neho pramení z našej racionálnej vôle, a preto je zásadný rozpor v tom, že by sme z tejto vôle mohli zničiť telo, ktoré je jej nositeľom.²

Prejdime však k filozofickej obhajobe samovraždy. Pravdepodobne prvým textom novovekej filozofie, v ktorom sa môžeme stretnúť s obhajobou samovraždy založenej na proti-

¹ Vid' SCHERER, Georg. Smrť jako filosofický problém. Preložil Karel ŠPRUNK. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, s. 7.

² CHOLBI, Michael. Suicide. In: The Stanford Encyclopedia of Philosophy [online]. Fall 2017, s. 16 [cit. 1.8.2018]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/suicide/>.

teologických námietskach, je dielo *Biathanatos*. Jeho autorom bol metafyzický básnik a filozof John Donne. Tento rozsiahly posmrtno vydaný spis zahŕňa škálu klasických a moderných právnych aj teologických prameňov. Na základe ich hlbšej analýzy dospel Donne ku konštatovaniu, že rovnako, ako martýrska smrť, ani samovražda v klasickom zmysle „nie je tak prirodzene hriechom, že by tomu nemohlo byť inak.“³

V našom záujme bude ale postaviť proti vplyvu teológie filozofický postoj, ktorý by bol kritický ku kresťanskému učeniu, a čerpal by svoje teoretické poznatky primárne zo skúsenostného sveta. Kdežto náboženstvo predkladá normy bez relevantnejších dôkazov o ich platnosti, empirická filozofia, ak je dôsledná a nezaujatá, pristupuje ku všetkým predkladaným premisám rovnako triezvo. Až po ich vyvrátení alebo obhájení vzhľadom k protiargumentom potenciálne postuluje normatívne tvrdenie. Súčasťou našej perspektívy je tiež tvrdenie, že k tomu, aby boli výroky určitého mysliteľa v rámci praktickej etiky filozoficky relevantné, nie je potrebná jeho inklinácia k ateizmu.

Naša práca si tak kladie za cieľ analyzovať tú filozofickú obhajobu samovraždy z obdobia novovekej filozofickej tradície, ktorá patrí medzi tie najčítanejšie, no z hľadiska akademickej reflexie často opomínané pojednania na túto tému. Jedná sa o pojednanie *Of Suicide*, ktoré je dielom filozofa empirizmu, skeptika a významného oponenta kresťanskej cirkvi a zjaveného náboženstva, Davida Huma. Máme za to, že David Hume ponúka v tejto eseji dôsledný útok na jedno z najvplyvnejších monoteistických náboženstiev západného sveta,⁴ pričom budeme tvrdiť, že zároveň zrejme ako prvý filozof napáda práve tri tézy o nemorálnosti samovraždy od Tomáša Akvinského.⁵

Predtým, než pristúpime k samotnej analýze predmetného pojednania, venujeme kapitolu s názvom Definičné vymedzenie upresneniu termínov spájaných s pojmom

³ Voľný preklad “not so naturally Sinne, that it may never be Otherwise.” Vid’ CHOLBI, Michael. Suicide. In: The Stanford Encyclopedia of Philosophy [online]. Fall 2017, s. 37 [cit. 9.6.2018]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/suicide/>.

⁴ Západným svetom rozumieme Európu, Blízky východ a severnú Ameriku. Vid’ CHOLBI, Michael. Suicide. In: The Stanford Encyclopedia of Philosophy [online]. Fall 2017, s. 9 [cit. 1.8.2018]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/suicide/>.

⁵ BEAUCHAMP, Tom L. An Analysis of Hume's Essay "On Suicide". In: *The Review of Metaphysics*. Vol. 30, No. 1 (Sep., 1976), s. 75.

sebazabítky, ktoré sú si navzájom intuitívne príbuzné, avšak, ako uvidíme, pomerne problematické.

Niektorí autori sa nezdráhajú tvrdiť, že keby kresťanstvo nezastávalo voči samovražde tak silný odmietavý postoj, je pravdepodobné, že by sa touto témou Hume vôbec nezaoberal.⁶ Preto považujeme za potrebné venovať tretiu kapitolu pod názvom *Kresťanské pramene o samovražde* Písmu svätému, teda prameňu, ktorý zohráva historicky nekompromisnú úlohu vo vývoji argumentu proti samovražde. Taktiež je z hľadiska teológie, základnou inštanciou vo veciach etiky a morálky. Preskúmame, do akej miery môžeme mať na základe tohto prameňa jednoznačný dôkaz o obecnej amorálnosti samovraždy. Ďalej sa v danej kapitole vyjadríme k cirkevnému otcovi svätému Augustínovi a k scholastickému učiteľovi cirkvi svätému Tomášovi Akvinskému. Tí predstavujú v otázke kresťanskej morality dôležitý interpretačný zdroj a ako doložíme, súčasné náboženské texty preberajú práve Akvinského tézy o principiálnej nemorálnosti samovraždy a na základe strachu, ktorý „môže slúžiť ako bariéra proti samovražednému správaniu,“⁷ budia zdanie, že pomáhajú k morálnemu precitnutiu nie len jednotlivcom, ale aj v súčasnej dobe aj klinickým inštitúciám.

V hlavnej kapitole s názvom *Samovražda v diele Davida Huma* bude dôkladne preskúmaná práve esej *O samovražde*. V prvej podkapitole tejto hlavnej kapitoly priblížime ešte pred samotnou analýzou textu Humove problematické náboženské stanoviská, ktoré, ako budeme tvrdiť, zohrávajú v Humovom ponímaní samovraždy pomerne značnú úlohu. V druhej podkapitole sa budeme venovať analýze argumentačnej výstavby eseje, ako aj hodnoteniu toho, či Hume predmetnou argumentáciou úspešne dosahuje želaného cieľa. Vzhľadom k tomu, že česká ani slovenská verzia eseje doposiaľ nebola publikovaná, stalo sa našou neľahkou úlohou zároveň predloženie vhodného prekladu, ktorý sme sa pokúsili vyhotoviť podľa našich najlepších schopností. Čerpáme z kritickej edície Esejí⁸, kde sa objavuje pôvodne nepublikovaná verzia textu z roku 1755, ktorej originál sa dochoval aj s dvadsiatimi

⁶ HECHT, Jennifer Michael. *Stay. A History of Suicide and the Philosophies Against It*. New Haven: Yale University Press, 2014, s. 110.

⁷ RETTERSTOL Nils a EKEBERG Øivind. Christianity and Suicide. In: *Oxford Textbook of Suicidology and Suicide Prevention: a Global Perspective*. Editovala Danuta WASSERMAN, editovala Camilla WASSERMAN. New York, N.Y.: Oxford University Press, 2009, s. 68.

⁸ Vid' HUME, David. *Essays, Moral, Political and Literary*. Editoval Eugene F. MILLER, editoval Thomas Hill GREEN, editoval Thomas Hodge GROSE. Indianapolis: Liberty Fund, 1987.

vlastnoručnými poznámkami a korektúrami z pera Davida Huma. V poslednej podkapitole ústrednej časti textu, ktorá má názov *Vplyv a význam pre súčasnú diskusiu* zhodnotíme vplyv Humovej filozofickej obhajoby samovraždy v čase vydania, ako aj neskôr z pohľadu novovekého filozofa Arthura Schopenhauera. Následne akcentujeme potrebu využívania Humovej argumentačnej základne aj v dnešnej oblasti praktického výskumu a etiky, nakoľko kresťanská dogma ešte stále zohráva dôležitú úlohu v diskusiách v oblasti takých medziodborových disciplín, akými sú napríklad suicidológia a paliatívna starostlivosť. Jedná sa tým pádom o stret dvoch veľmi odlišných sfér, a to na jednej strane dogmatického kresťanstva založenom na Božom zjavení, a na druhej strane oblastí jednak výrazne závislých, a zároveň výrazne ovplyvňujúcich smerovanie praktickej etiky. Praktickou etikou, niekedy tiež zamieňanou s aplikovanou etikou, rozumieme skúmanie a následné využívanie vplyvu všeobecných etických poznatkov na konkrétne prípady jednania a morálneho usudzovania. Napriek tomu, že v spomínanej kapitole stručne približujeme odbory paliatívnej starostlivosti a suicidológie, naším záujmom nie je akcentovanie dôležitosti suicidálnej prevencie. Netvrdíme zároveň, že dôraz na aktívnu prevenciu počtu samovrážd a samovražedných pokusov je neopodstatnený. Taktiež netvrdíme, keďže zastávame možnosť morálnej obhajoby samovraždy, že je nemorálnou práve snaha o redukovanie jej výskytu.

V závere tejto práce budeme tvrdiť, že podmienkou toho, aby mohla byť samovražda ako taká akceptovaná v západnom svete ako morálne ospravedlniteľný čin, je nutnosťou adekvátne argumentačne nahradiť kresťansko-náboženské tvrdenia o ňom. Zároveň navrhujeme, že jedinou možnou disciplínou, ktorá je schopná zjavenému náboženstvu z tohto hľadiska úspešne protirečiť, je filozofia. Vzhľadom k tomu, že naše rozumové danosti sú v otázke formulovania obecné platných morálnych výrokov, ako sa domnievame, značne limitované, musí sa jednať práve o filozofiu empirizmu, ktorej najvýznamnejším predstaviteľom zároveň predstavujúcim systematickú obhajobu samovraždy ako praktického dôsledku ľudského rozhodovania, je práve David Hume, ktorému je venovaná primárna pozornosť v tejto práci.

2 Definičné vymedzenie

Predtým, než pristúpime k ústrednej časti nami skúmanej témy, pokúsime sa pre lepšie pochopenie vymedziť niekoľko termínov súvisiacich s problematikou. Väčšina z nich sa môže zdať intuitívne zrozumiteľná, pri hlbšej analýze však pochopíme komplexnosť ich možných významov.

2.1 Sebausmrtenie, samovražda

V nasledujúcich kapitolách sa budeme venovať samovražde, ako špecifickému spôsobu smrti, ktorý je možné zaradiť pod široký pojem *sebausmrtenie*, poprípade synonymný pojem *sebazabítie*. Týmito dvoma termínmi môžeme intuitívne pomenovať všetky prípady usmrtenia, v ktorých sa jedinec pripravil o život sám, teda vlastným pričinením. Daná generalizácia sa však rýchlo ukáže ako veľmi problematická a nepostačujúca, pretože neberie do úvahy niekoľko dôležitých faktorov.

Samovražda v bežnom slova zmysle je označovaná termínom *suicidium*. Osobu, chystajúcu sa podniknúť aktívne kroky k vykonaniu samovraždy, poprípade aktéra neúspešného samovražedného pokusu, budeme označovať termínom *suicidér*. Obet' dokonanej samovraždy je následne *suicidant*. Tieto tri označenia preberáme z terminológie Jeana Améryho.⁹ Termínom *suicidalita* budeme v nasledujúcich kapitolách označovať súhrn samovražedných predstáv či myšlienok na ňu, ako aj cielené plánovanie samovraždy a pokus o ňu.

Ak chceme hodnotiť čin ako samovražedný, musíme sa zamerať predovšetkým na to, či si jedinec *uvedomuje*, že čin nevyhnutne vyústí v smrť, a zároveň, či túto činnosť pácha *s intenciou* privodiť si smrť. Ak definíciu čiastočne sproblematickujeme, tak podľa platných názorov musia byť v prípade samovraždy nutne splnené dve podmienky, a to *jednoznačný výsledok* vo forme smrti a *predpoklad*, ktorým je zámer alebo želanie zomrieť. Typický druh samovraždy zahŕňa aktívne a vedomé sebapoškodenie zo strany suicidéra, poprípade jeho

⁹ AMÉRY, Jean. *Vztáhnout na sebe ruku: rozprava o dobrovolné smrti*. Preložila Dana PETŘÍČKOVÁ. Praha: Prostor, 2010, s. 14.

aktívna participácia v úkonoch, o ktorých si je vedomý, že mu môžu privodiť smrť a participuje v nich práve s týmto zámerom.

Veľmi špecifickým fenoménom v klasifikácii samovražedného jednanja je takzvaná masová samovražda, ktorá, v prenesenom slova zmysle „ilustruje možnosť nákazlivosti v rámci samovražedného jednanja, kedy sa jedinci bez akýchkoľvek vzájomných záväzkov rozhodnú spoločne ukončiť svoj život.“¹⁰ Takéto správanie by sme mohli na strane iniciátora danej skupiny považovať za hraničné s vraždou.

V takom prípade, keď samovražda nebola z akéhokoľvek dôvodu dokonaná, ale bolo pôvodne predpokladané jej dokonanie, sa jedná o *samovražedný pokus*. Ako uvádza Cholbi¹¹, medzi samovražedné pokusy sú zaradované aj takzvané *samovražedné gestá*, pri ktorých aktér nekoná s úmyslom privodiť si smrť, ale väčšinou za účelom emočného apelu na spoločnosť. To znamená, že suicidér podmienky, kde je pravdepodobnosť smrti zvýšená, nevyhľadáva nutne zámerne.

Historicky, obzvlášť v období ranného kresťanstva, patrili medzi prípady, kedy sebazabíjanie nebolo považované za samovraždu, najmä prípady martýrskej smrti, teda aktu sebaobety na základe vyššieho princípu, alebo v čase vojny.¹² V dnešnej dobe taktiež ešte stále máme tendenciu nepovažovať za samovraždu sebazabíjanie, ktorého účelom bol určitý spoločenský prínos alebo pomoc inému. Ide napríklad o prípad vojaka, ktorý sa položí na odistený granát, aby tento nezasiahol a neusmrtil jeho spolubojovníkov. Podobný je prípad špióna, ktorý bol zajatý a mučený za účelom vyzradenia tajných informácií. Tento spácha vo svojej celi samovraždu, aby informácie pod nátlakom nevyzradil. V tomto prípade nastáva

¹⁰ BERTOLOTE, José M. a WASSERMAN, Danuta. Development of Definitions of Suicidal Behaviours: from Suicidal Thoughts to Completed Suicides. In: *Oxford Textbook of Suicidology and Suicide Prevention: a Global Perspective*. Editovala Danuta WASSERMAN, editovala Camilla WASSERMAN. New York, N.Y.: Oxford University Press, 2009, s. 134.

¹¹ CHOLBI, Michael. Suicide. In: The Stanford Encyclopedia of Philosophy [online]. Fall 2017, s. 6 [cit. 10.8.2018]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/suicide/>.

¹² RETTERSTOL Nils a EKEBERG Øivind. Christianity and Suicide. In: *Oxford Textbook of Suicidology and Suicide Prevention: a Global Perspective*, s. 58.

čiasťočná problematizácia, nakoľko v prípade vojaka nebola zámerom vlastná smrť, kdežto u špióna zámerom bola.“¹³

Do kategórie nesamovražedného sebazabíтия môžeme zaradiť tiež vystavovanie ľudského organizmu rizikovým situáciám, ktoré majú potenciál vyústiť v smrť. Taktiež ide o jednorazové alebo opakované užitie látok poškodzujúcich zdravie, pričom tieto majú potenciál kauzálnej súvislosti s usmrtením daného jedinca. V každom z vyššie uvedených prípadov si riziko smrti môžeme, a tiež nemusíme uvedomovať. Vždy sa ale ako zásadný faktor ukazuje *zámer* dosiahnutia vlastného usmrtenia, ktorý v týchto prípadoch zväčša absentuje.¹⁴

Pre potreby našej práce teda môžeme usúdiť, že medzi prípady, v ktorých je sebazabítie klasifikované ako samovražda, patria *dobrovoľné* a vedomé rozhodnutia o ukončení vlastného života, so *zámerom* aby priamym dôsledkom daného rozhodnutia bola vlastná smrť.

2.2 Eutanázia, asistovaná samovražda

Vyššie menované prípady samovraždy alebo súvisiaceho jednania predpokladajú, že ten, kto je z rozhodovacieho hľadiska iniciátorom daného aktu, *je zároveň* tým, kto akt usmrtenia uskutoční. Za samovraždu sú však považované aj špecifické prípady, v ktorých je iniciátorom rozhodnutia o usmrtení jedinec, u ktorého má smrť nastať, avšak tento je odlišný od osoby, ktorá akt usmrtenia vykoná. Takýto čin sú klasifikované ako dobrovoľná eutanázia.¹⁵

Asistovaná samovražda býva niekedy používaná synonymne s termínom eutanázia. Väčšinou je však vymedzovaná ako taká forma pomoci, ktorá spočíva v zabezpečení prostriedkov nutných k vykonaniu samovraždy, pričom tieto prostriedky musia byť použité alebo podané samotným pacientom.¹⁶ Iniciátorom aktu ústiaceho do smrti je však v oboch prípadoch aj naďalej jedinec, ktorému má byť smrť privodená, poprípade jeho zástupca

¹³ FAIRBAIRN., Gavin J. *Contemplating Suicide the Language and Ethics of Self-Harm*. London: Routledge, 1995, s. 31.

¹⁴ CHOLBI, Michael. Suicide. In: The Stanford Encyclopedia of Philosophy [online]. Fall 2017, s. 10 [cit. 1.8.2018]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/suicide/>.

¹⁵ LESTER, David. Extended Suicide. In: *Oxford Textbook of Suicidology and Suicide Prevention: a Global Perspective*. Editovala Danuta WASSERMAN, editovala Camilla WASSERMAN. New York, N.Y.: Oxford University Press, 2009, s. 134.

¹⁶ YOUNG, Robert. Voluntary Euthanasia. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. Summer 2018 s. 2 [cit. 20.6.2018]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/euthanasia-voluntary/>.

v situácii, keď je suicidér v danom čase z rôznych dôvodov neschopný vyriechnúť rozhodnutie sám. Z hľadiska morálnej zodpovednosti je v takýchto prípadoch veľmi neisté, či sa táto dotýka výhradne iniciátora činu alebo jeho vykonávateľa, prípadne oboch. Z tohto dôvodu zostáva otázka eutanázie a asistovanej samovraždy vo väčšine západných krajín taktiež legislatívne problematická.

V prípade oboch vyššie špecifikovaných typov sa zároveň jedná iba o prípady *dobrovoľnej* smrti. Je možné pomerne jednoznačne konštatovať, že akákoľvek „samovražda“ by nemala byť stotožniteľná s *neoprávnením sebazabitím iného* spôsobom, akým je „vražda“ rovná *neoprávnenému zabitiu iného*.¹⁷ Rozlišujeme však ešte dva spôsoby usmrtenia, ktoré podľa nášho názoru nie je možné klasifikovať ani ako samovraždu, ani ako sebazabite. Jedná sa o nedobrovoľnú eutanáziu a nevedomú¹⁸ eutanáziu. Nedobrovoľnou eutanáziou charakterizujeme úkon, ktorý bol vykonaný bez žiadosti zo strany pacienta, ktorý ale mal možnosť o takýto úkon požiadať, čiže bol pri vedomí. Označenie nevedomá eutanázia sa vzťahuje na pacienta, ktorý o eutanáziu nepožiadaval a ani nemal možnosť tak učiniť, napríklad z dôvodu upadnutia do komatózneho stavu. Nedobrovoľná alebo nevedomá eutanázia sú považované za jednoznačnú vraždu.

¹⁷ CHOLBI, Michael. Suicide. In: The Stanford Encyclopedia of Philosophy [online]. Fall 2017, s. 3 [cit. 10.8.2018]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/suicide/>.

¹⁸ Takto prekladáme termíny *involuntary euthanasia* a *nonvoluntary euthanasia*.

3 Kresťanské pramene o samovražde

Ako sme predostreli už v úvode textu, pre lepšie pochopenie Humovej obhajoby samovraždy, ktorej sa venujeme v jeho hlavnej časti, je nevyhnutné načrtnutie kresťanského stanoviska voči samovražde. Preskúmame preto textovú evidenciu v dvoch zásadných zdrojoch kresťanskej vierouky, a to v Starom a Novom zákone, súhrnne najčastejšie nazývaných Bibliou či Písmom svätým. Následne sa vyjadríme k interpretačným problémom, ktoré vyvstávajú pri pokuse upresniť morálne zásady ukotvené v Písme zo strany cirkevného otca svätého Augustína. Posledným zdôrazňovaným zdrojom bude dôležitý fragment textu *Suma teologická* od svätého Tomáša Akvinského. Tento, ako uvidíme, bude pre argumentáciu zo strany Davida Huma obzvlášť určujúci.

Začneme priblížením niekoľkých pasáží z Písma. V ňom sa nachádza celkovo 5 výskytov samovražedného konania. V Starom zákone sa stretáme najprv so smrťou Samsona.¹⁹ Ten chcel, v snahe pomstiť sa Filištíncom, ktorými bol zajatý, nechať spadnúť dom, kde práve hodovali. Požiadal preto Boha: „posilni ma, prosím, ešte tentokrát, Bože, nech sa Filištíncom pomstím [...] Potom Samson pevne objal oba prostredné stĺpy, ktorými bol dom držaný a vzoprel sa o ne.“²⁰ Pred smrťou ešte zvolal „nech moja duša zomrie s Filištíncami. Napol silu a ten dom spadol na vladárov a na všetok ľud, ktorý v ňom bol.“²¹ Druhým zmieňovaným je kráľ Saul, ktorý zomrel po tom, čo Filištínci zabili všetkých jeho synov. On sám „vzal svoj meč a hodil sa naň. Keď jeho zbrojnoš videl, že je Saul mŕtvy, aj on sa vrhol na svoj meč a zahynul s ním.“²² V Starom zákone nájdeme ďalej príbeh o Achitofelovi, ktorý sa obesil, a po spáchaní samovraždy ho „pochovali v hrobe jeho otca.“²³ Tento typ pohrebu určite nenaznačoval v danej dobe odmietavý postoj voči samovražde, nakoľko práve tento typ pohrebu bol pre zosnulého jedným z najlepších možných.

Posledným spomínaným bol kráľ Zimri, ktorý sa po siedmich dňoch svojej vlády „utiahol do pevnosti kráľovského paláca, zapálil ju nad sebou a tak zahynul za svoje hriechy,

¹⁹ *Bible: český studijní překlad*. Preložil Antonín ZELINA. Praha: KMS, 2009, Kniha Sudcov 16:28-30.

²⁰ Kniha Sudcov 16:28.

²¹ Kniha Sudcov 16:30.

²² 1. Samuelova 31:4.

²³ 2. Samuelova 17:23.

ktorých sa dopustil, keď konal to, čo bolo zlé pred Hospodínom.²⁴ Ani v tomto prípade si nemôžeme byť istí, že je samovražda spájaná s negatívnou morálnou konotáciou. Za nemorálny sa v tomto prípade považuje život kráľa Zimriho, ktorého smrť bola jeho trestom. Samovražda ako spôsob dosiahnutia tejto smrti sama o sebe nemorálnou nazývaná nie je.

V Novom testamente sa z hľadiska skúmanej témy dočítame iba o Judášovi, ktorý sa obesil po oľutovaní svojej zrady voči Ježišovi,²⁵ pričom znovu nie je spôsob smrti považovaný za prejav prehrešku voči Bohu, ba čo viac, v ochote vzdať sa svojej pozemskej existencie je potvrdením skutočnej ľútosti nad vykonaným činom.

Môžeme tým pádom konštatovať, že v hlavnom prameni kresťanskej vierouky sa žiadny priamy, explicitný zákaz úmyselného a vedomého sebazabitia nenachádza. Zatiaľ preto musíme považovať zatracovanie morálnosti samovraždy zo strany kresťanstva za nepodložené.

Vzhľadom k tomu, že ani jedna z ústredných častí Biblie jednoznačnú denunčiaciu samovraždy neponúka, bolo potrebné využitie tvorivej interpretácie, aby sa zdatný teológ mohol oprieť o nekompromisný charakter zjaveného náboženstva. Takýto typ interpretačného rázu ponúka cirkevný otec Sv. Augustín, keď popisuje podstatu piateho Božieho prikázania „Nezabiješ.“²⁶, ktoré sa v novších prekladoch vyskytuje vo variante „Nebudeš vraždiť!“²⁷ Podľa Augustína je tento zákaz platný nie len pre vraha, ale aj samovraha, pretože „...obzvlášť keď tu nestojí ešte ‚svojho bližneho‘ [...] zrejme nie je vynímaný nikto a iste ani ten, komu sa prikázanie dáva.“²⁸ Porušenie piateho prikázania bolo považované za ťažký hriech a jeho aktérovi bola jednoznačne odňatá možnosť spásy.²⁹ Za o to nepodloženejšie považujeme, že sa tento Boží zákaz podľa Augustína nevzťahuje na zvieratá a rastliny, nad ktorými nám bol, narozdiel od druhých ľudí a samých seba, výhradne na základe rozdielov v rozumovej kompetencii „najspravodlivejším rádom Stvoriteľovým daný do našej služby aj ich život

²⁴ 1. Kráľovská 16:18.

²⁵ Matúš 27:5.

²⁶ *Bible kralická: šesťdílňá: kompletní vydání s původními poznámkami*. Praha: Česká biblická společnost, 2014. Deuteronomium 5:17. V slovenskej verzii dostupné tiež z: <http://jsla.eu/aktualne/Nabozenstva/biblia.pdf>.

²⁷ Deuteronomium 5:17.

²⁸ AUGUSTIN. *O boží obci knih XXII*. Preložila Julie NOVÁKOVÁ. V Praze: Nakladatelství Vyšehrad, 1950, s. 54.

²⁹ RETTERSTOL Nils a EKEBERG Øivind. Christianity and Suicide. In: *Oxford Textbook of Suicidology and Suicide Prevention: a Global Perspective.*, s. 58.

a smrť.³⁰ Piate prikázanie sa znovu objavuje v neskoršej časti evanjelia podľa Matúša: „Počuli ste, že pravené je starým: Nezabiješ. Potom, žeby kto zabil, povinný je trpieť súd.“³¹ Opäť sa však pri slovese v rozkazovacom spôsobe nenachádza zvratné zámeno *sa*. V tomto prípade, na základe kontextu vety, už ide evidentne výhradne o inštanciu vraždy, nie samovraždy. Domnievame sa, že je zvláštne, že v tak hutnom a morálne dôslednom diele, akým je Biblia, je potrebné vyvodzovať význam veľmi dôležitého etického pravidla na základe časti vety, ktorá v danej pasáži nie je prítomná. Samotný Hume upozorňuje v eseji, ktorej sa budeme za moment venovať, že Augustínova interpretácia tohto prikázania v súvisi so samovraždou je veľmi problematická.³²

V predmetnom diele sa Augustín taktiež vyjadruje zvlášť k spomínanej Samsonovej smrti zo Starého zákona. Smrť „Samsona, ktorý spolu s nepriateľmi pochoval v troskách domu sám seba [...] nemožno ospravedlniť inak, než že mu to skryto prikázal Duch [...] V reči na vrchu Pán pripomína prikázanie [...] a pridáva k nemu zákaz hnevu, nenávisti a pomsty.“³³ Augustín teda uznáva jednu možnosť smrti úmyselným sebazabitím, a to z priameho Božieho povolania. Je však zaujímavé, že dodáva nutnosť nekonať z pomsty, ktorú Boh zakazuje. Ako sme však videli pri líčení samotného príbehu o Samsonovi, tento konal práve z pomsty, a práve Boh mu dal k úkonu silu.

Druhým, a pre našu ďalšiu analýzu oveľa dôležitým cirkevným predstaviteľom, ktorý prebral od Augustína jeho poňatie samovraždy, je svätý Tomáš Akvinský. Ten zároveň ako prvý formuloval zásadné morálne popretie možnosti samovraždy na základe troch téz, pojednávajúcich o ľudských povinnostiach z hľadiska Božieho rádu, spoločnosti, aj samého seba. Prvá téza pojednáva o prirodzenej danosti sebalásky a sebazachovania, na základe ktorých nie je možné spáchať morálne opodstatnenú samovraždu:

...Musí sa povedať, že zabitie samého seba je celkovo nedovolené z troch dôvodov. Najprv totiž preto, že každá vec prirodzene miluje seba, a k tomu patrí, že každá vec prirodzene zachováva sa v bytí a narušiteľom odporuje, ako môže. A preto, že niekto

³⁰ AUGUSTIN, *O boží obci knih XXII*, s. 55.

³¹ Matúš 5, 21.

³² HUME, *Essays, Moral, Political and Literary*, s. 588.

³³ AUGUSTIN, *O boží obci knih XXII*, s. 56.

sám seba zabije, je proti prirodzenému sklonu a proti láske, ktorou každý má sám seba milovať. A preto samovražda je vždy smrteľný hriech, a to proti prirodzenému zákonu a proti láske.³⁴

Druhá téza pripomína človeku jeho povinnosť voči spoločnosti:

Za druhé, pretože každá časť, to čo jesto, celku jesto. Ktorýkoľvek človek je však časťou spoločnosti; a tak to, čo jesto, spoločnosti jesto. Preto tým, že sám seba zabije, pôsobí bezprávie spoločnosti...³⁵

Finálna téza sa týka Božieho rádu, ktorý bol Stvoriteľom ustanovený na tomto svete a jeho narušenie svojvôľou človeka, je považované za ťažký hriech:

Za tretie, pretože život je nejaké dobro, od Boha dané človeku, a poddané moci toho, kto zabíja a dáva život. A preto, kto sa zbaví života, zhreší proti Bohu tak, ako kto cudzieho otroka zabije, hreší proti pánovi, ktorého je otrok, a ako hreší ten, kto si nárokuje súd o veci jemu nezverenej. Pretože iba Bohu náleží súd nad životom a smrťou, podľa onoho Deut. 32: „Ja zabijem a ja oživím.“³⁶

Pre úplnosť doplníme, že tieto tri tomistické tézy o nemorálnosti samovraždy preberajú aj súčasné sekundárne zdroje určené k výkladu kresťanskej morálky:

Samovražda protirečí prirodzenej náklonnosti človeka zachovať si a udržiavať svoj život. Je v závažnom rozpore s pravou láskou k sebe samému. Zároveň uráža lásku k blížnemu, lebo neprávom pretŕha putá solidarity s rodinným a národným spoločenstvom a s ľudskou spoločnosťou, voči ktorým máme záväzky. Samovražda protirečí aj láske k živému Bohu.³⁷

O to dôležitejšia je podľa nás reakcia, akú predostiera vo svojej obhajobe samovraždy David Hume, pretože práve táto môže v súčasnej diskusii v rámci praktickej etiky zabrániť

³⁴ AKVINSKÝ, Tomáš. *Summa Theologiae* [online]. Preložil Emilián SOUKUP. Olomouc: Edice Krystal, 1937, II-II q. 64 a. 5 co. [cit. 25.6.2018]. Dostupné z: <http://summa.op.cz/sth.php>.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

³⁷ *Katechizmus katolíckej cirkvi*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1998, čl. 2281.

stigmatizovaniu samovraždy a z toho vyplývajúcemu odmietaniu poskytnutia eutanázie a asistovanej samovraždy.

Ako sme demonštrovali v tejto kapitole, kresťanská vierouka síce zastáva sebavedomé stanovisko ohľadom morality samovražedného jednania, avšak vo svojich najdôležitejších a najstarších písomných prameňoch nedokáže systematicky a jednoznačne uviesť, prečo je samovražda spolu s ďalšími formami sebausmrtenia, nezlučiteľná s etickým správaním. Za nemorálny čin je suicídium považované až na základe tvrdení z autority svätého Augustína a svätého Tomáša Akvinského, dodnes dôležitých teologických interpretov.

4 Samovražda v diele Davida Huma

V roku 1755 bol pod názvom *Five Dissertations, to wit, The Natural History of Religion. Of the Passions. Of Tragedy. Of Suicide. Of the Immortality of the Soul*³⁸ pripravený k vydaniu manuskript obsahujúci päť esejí škótskeho filozofa Davida Huma, vrátane tých, ktoré sa dotýkali na danú dobu kontroverzných tém. Takými boli napríklad nesmrteľnosť duše, integrita kresťanského náboženstva, alebo autorove vlastné morálne stanoviská. Dve z nich, menovite *Of Suicide* a *Of the Immortality of the Soul*, Hume na poslednú chvíľu z publikácie vyňal a namiesto nich zaradil novú esej s názvom *Of the Standard of Taste*. Následne vyšiel spis v roku 1757 pod skráteným názvom *Four Dissertations*.

Do dnešnej doby je otázne, z akej príčiny boli texty z pôvodného rukopisu odstránené. Je isté, že Hume tieto eseje vynechal „dobrovoľne, v mene prezieravosti a po priateľskom presviedčaní. Existuje dôvod veriť, že toto presviedčanie pochádzalo od Adama Smitha.“³⁹

Často používaným dovysvetlením je, že úplné stiahnutie textov zapríčinil primárne strach, ktorý mal Humov vydavateľ Andrew Millar z odsúdenia zo strany cirkvi. Mal byť dokonca informovaný anglikánskym duchovným Williamom Warburtonom, že v prípade vydania knihy tak, ako bola v tom čase koncipovaná, by bolo cirkvou navrhnuté a vládou odsúhlasené trestné stíhanie.⁴⁰ Napriek tomu, že Hume hrdo zastával názor o nutnosti slobody tlače, nakoniec s úpravou spisu súhlasil, zrejme aj kvôli komplikácii v podobe predpokladaného vyšetrovania Škótskou cirkvou pre podozrenie z bezbožnosti.⁴¹ Keďže však od vydania iného, o nič menej poburujúceho textu, *The Natural History of Religion*, v tom čase upustené nebolo,⁴² je možné predpokladať, že o odložení vydania *Of Suicide* rozhodli zároveň iné, než cirkevné dôvody, akými boli napríklad obsahové nedostatky⁴³. Obom nepublikovaným esejam sa rok po

³⁸ MOSSNER, Ernest Campbell. *The Life of David Hume*. Oxford: Clarendon Press, 2001, s. 322.

³⁹ Ibid. s. 323.

⁴⁰ Ibid. s. 324.

⁴¹ Ibid. s. 325.

⁴² BEAUCHAMP, Tom L. An Analysis of Hume's Essay "On Suicide". In: *The Review of Metaphysics*, Vol. 30, No. 1 (Sep., 1976), s. 95.

⁴³ Ibid. s. 95.

Humovej smrti predsa len dostalo oficiálneho vydania, a to pod titulom *Two Essays*, bez uvedenia autora alebo vydavateľa.

4.1 Vlastné náboženské stanoviská

Spomínané náboženské presvedčenie Davida Huma, ktoré bolo predmetom polemík už za jeho života, nie je do dnešného dňa v rámci filozofickej obce bezpečne objasnené. Najzávažnejšie interpretačné problémy spôsobuje fakt, že Hume písal v niektorých dielach až s prílišnou prezieravosťou a často zastieral, či priamo popieral svoje skutočné názory.⁴⁴

Isté je však to, že Hume “pomerne otvorene pohrdal ustanovenou kresťanskou tradíciou, v rámci ktorej písal,⁴⁵ a teda môžeme tvrdiť, že nebol presvedčeným stúpencom kresťanského náboženstva, nieto žeby ešte favorizoval jednu z jeho početných denominácií. Je ale vhodné zdôrazniť, že Hume sa „za ateistu v modernom zmysle, t.j. za niekoho, kto popiera Božiu existenciu, nikdy nepovažoval.“⁴⁶ Chápať boha ako prvotnú príčinu je problematické, pretože nedokážeme dosiahnuť neochvejnú kauzálnu súvislosť medzi touto prvou príčinou a jej zmyslami vnímateľnými účinkami, avšak, ako uvidíme za moment, Hume uznával určitú formu argumentu z dizajnu. Podľa Huma totiž nie je napriek skepsi možné zbaviť sa predstavy inteligentného stvoriteľa vesmíru a stať sa úprimným ateistom. K príslušníkom úprimného ateizmu ďalej Hume dodáva, že existujú „iba podľa mena a nikdy nie vážne.“⁴⁷

Túto tendenciu môžeme vidieť v jednom z jeho zásadných príspevkov k filozofii náboženstva, a tým sú *Dialogues Concerning Natural Religion*.⁴⁸ Hume využil práve dialogický charakter tohto spisu na zamaskovanie svojich vlastných reakcií na niektoré kontroverzné teologické témy.⁴⁹ V popisovanej rozprave vystupujú traja hlavní diskutujúci, a to Kleanthés, Démeas a Filón. O poslednom spomínanom môžeme tvrdiť, že mal primárne odzrkadľovať

⁴⁴ GASKIN, J. C. A. Hume on Religion. In: *The Cambridge Companion to Hume*. Editoval DAVID FATE NORTON. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s. 480.

⁴⁵ BAIER, Annette C. Enquiry Concerning the Principles of Morals: Incomparably the Best?. In: *A Companion to Hume*. Editovala Elizabeth S. RADCLIFFE. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010., s. 308.

⁴⁶ HUME, David. *Dialogy o prirodzeném náboženství*. Vydání první. Praha : Dybbuk, 2013, s. 13.

⁴⁷ Ibid, s. 16.

⁴⁸ Spis vyšiel tiež v českom preklade. Vid' HUME, David. *Dialogy o prirodzeném náboženství*. Vydání první. Praha : Dybbuk, 2013.

⁴⁹ HUME, *Dialogy o prirodzeném náboženství*, s. 11.

názory samotného autora knihy, nakoľko sa o tomto samotný Hume zmieňuje v liste svojmu priateľovi Gilbertovi Elliotovi.⁵⁰

V spise sú postavené proti sebe dva druhy náboženských systémov. Prvým je zjavené náboženstvo, nazývané tiež poverou,⁵¹ ktoré predstavuje súbor právd získaných o Bohu výhradne na základe historických prameňov a prípadných zásahov Božskej prozreteľnosti do sveta v podobe zázrakov.⁵² Do kontrastu je dávané s prirodzeným, alebo pravým náboženstvom, pre ktoré je dnes častejšie používaný názov prirodzená teológia.⁵³ Toto si kladie za úlohu na základe zmyslovej evidencie a rozumových kompetencií vyvodzovať tvrdenia o existencii a povahe Boha, ako aj o jeho súvisi so stvoreným svetom. Nevyužíva pritom žiadne zdroje zjavenia, akými sú napríklad Biblia alebo Korán.⁵⁴ Filón síce upozorňuje u prirodzeného náboženstva na limitácie daných rozumových kompetencií, ako aj skúseností v oblastiach, kde už nemáme možnosť dobrať sa s ich pomocou k zdarnému poznaniu,⁵⁵ stále však nepripisuje tomuto náboženstvu „také ničivé následky,“⁵⁶ ako kresťanstvu. Ďalej vo svojej finálnej reči zdôrazňuje, že v porovnaní s ním „nemá nikto vo svojej mysli vštepený náboženský cit hlbšie a neklania sa božskej bytosti (ako sa ukazuje rozumu v nevysvetliteľnom dômysle a ume prírody) pokornejšie.“⁵⁷ Pasáž ohraničenú zátvorkami považujeme v tomto prípade za príklon k takzvanému argumentu z dizajnu. Ide o tvrdenie, že stvorený svet je produktom inteligentnej bytosti, o čom nás môže presvedčiť aj pozorovanie prostredníctvom vied. Tieto nás, podľa Filóna, „nepostrehnutel'ne vedú k uznaniu prvého inteligentného pôvodcu.“⁵⁸

O rôznych aspektoch Humovej filozofie náboženstva by bolo možné ešte rozsiahlo a dôkladne pojednávať. Pre účely nášho skúmania však považujeme za postačujúce doterajšie vykreslenie jeho vlastných postojov voči zjavenému náboženstvu. Zvláštny dôraz kladieme na fakt, že Hume nebol, z nášho pohľadu, ateistom, a teda nepopieral existenciu Boha ako takého.

⁵⁰ Ohľadom tejto témy vid' MOSSNER, *The Life of David Hume*, s. 319.

⁵¹ HUME, *Dialogy o prirodzeném náboženství*, s. 179.

⁵² GASKIN, J. C. A. Hume on Religion. In: *The Cambridge Companion to Hume*, s. 481.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ HUME, *Dialogy o prirodzeném náboženství*, s. 46.

⁵⁶ Ibid. s. 185.

⁵⁷ Ibid. s. 171.

⁵⁸ Ibid. s. 171.

Musíme mať však na pamäti, že tak, ako mu empirické základy jeho skúmania nedovoľovali prijať kresťanskú dogmu a zakladať na nej morálne sudy, tak mu tie isté zásady nedovoľovali ani predpokladať iného, než neosobného Boha. Ten je síce, podľa argumentu z dizajnu, príčinou obecného rádu, ale už doň ďalej nezasahuje. To predstavuje impulz k nášmu chápaniu Huma ako umierneného deistu.⁵⁹ Ako demonštrujeme v nadchádzajúcej analýze Humovej obhajoby samovraždy, práve potenciálna inklinácia tohto filozofa k deizmu, sa u niektorých argumentov ukáže ako jeden z rozhodujúcich motívov.

4.2 Kritická analýza spisu *O samovražde*

Ako sme uviedli už v úvode tejto práce, práve z dôvodu, že David Hume činí vo svojich spisoch priamy útok na tvrdenia reprezentujúce kresťanskú názorovú základňu, považujeme jeho filozofickú obhajobu samovraždy za najvhodnejšiu reakciu na kresťanské axiómy vyjadrujúce sa k tejto problematike.

Predtým, než pristúpime k najdôležitejšej časti eseje o obhajobe samovraždy, zastavíme sa niekoľkými odstavcami pri úvodnej pasáži textu. Hume tu charakterizuje filozofiu ako jediný spoľahlivý protijed proti šíreniu povier⁶⁰ a nepravého náboženstva.⁶¹ Pod nepravým náboženstvom má Hume na mysli, ako upozorňuje Baier, „nepriateľa voči svojmu výkladu mravov, nie náboženstvo ako také.“⁶² Jedinec zaťažený dogmami kresťanského náboženstva sa k tomuto neustále viac pripútava, a preto aj „samotný spánok, ktorý zaháňa všetky starosti nešťastných smrteľníkov, poskytuje mu len zdroj nového strachu, zatiaľ čo skúma svoje sny a nachádza v tých obrazoch noci predpovede budúcich kalamít.“⁶³ Ako východisko sa ponúka predčasné ukončenie nešťastného života vlastnou rukou, avšak Hume pripomína, že napriek

⁵⁹ Ibid. s. 13.

⁶⁰ Tento preklad výrazu *superstition* preberáme od Mourala, podľa ktorého Hume výrazom myslí kresťanské náboženstvo. Vid' HUME, David. *Zkoumání o lidském rozumu*. Preložil Josef MOURAL. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1996, s. 229.

⁶¹ HUME, *Essays, Moral, Political and Literary*, s. 577.

⁶² BAIER, Annette C. Enquiry Concerning the Principles of Morals: Incomparably the Best?. In: *A Companion to Hume*, s. 308.

⁶³ HUME, *Essays, Moral, Political and Literary*, s. 579.

tomu, že „jediný krok by nás odpútal od bolesti a žiaľu, hrozby [poverčivosti] nás stále pripútavajú k nenávidenej bytosti, k nešťastiu ktorej ona sama predovšetkým prispieva.“⁶⁴

Ďalej autor konštatuje, že tí, ktorí už raz k samovražednému pokusu pristúpili a tejto formy smrti sa im nedostalo, či už zo zásahu blízkeho, alebo iných príčin, zriedkakedy sa znovu o tento krok pokúsia – tak veľký je náš prirodzený ľudský strach zo smrti, ktorý je z veľkej časti podporovaný neľudským tyranom povier.⁶⁵

K rozboru bežne užívaných tvrdení v prospech nemorálnosti samovraždy motivuje Hume nutnosť prinavrátiť človeka k jeho pôvodnej slobode⁶⁶ a zbaviť ho tak prísudku viny či hanby, pričom sa v tomto zámere odvoláva predovšetkým na postoje starovekých mysliteľov.⁶⁷ V tejto prípravnej pasáži by nás mohlo zaujímať, prečo Hume používa práve pojem pôvodnej slobody. Zdá sa, že samotný výraz vychádza zo starovekých Inštitúcií Gaiových, ktoré slúžili ako právny kódex antického Ríma. V nich môžeme nájsť spomínaný termín, ktorý sa podľa Merrillu objavuje pri formulácii slobody ako *prirodzenej moci konať* až do prípadu, kedy je činu zabránené zákonom alebo zakročením silou.⁶⁸

Zotrváme na moment pri tejto Humovej antickej inšpirácii. Na konci eseje totiž uvádza v poznámke⁶⁹ zaujímavú zmienku, ktorá odhaľuje jeho záujem ohľadom antického chápania samovraždy. Na Humovej obrane je vidieť, že sa snaží rekonštituovať antický pohľad na samovraždu a relativizovať augustínovský argument z Desatora, ako aj relevanciu celého Starého zákona, ktorý, ako Hume podotýka, bol nahradený Novým zákonom. Zároveň v tejto poznámke Hume pripomína, že celé Písmo v sebe žiadny priamy zákaz samovraždy neskrýva, na čo sme ohľadom textov Starého a Nového zákona vo štvrtej kapitole našej práce upozornili aj my.

⁶⁴ Ibid. s. 579

⁶⁵ Ibid. s. 580.

⁶⁶ *native liberty*. Vid' Ibid. s. 580.

⁶⁷ Ibid. s. 580.

⁶⁸ MERRILL, Kenneth R. Hume on Suicide. In: *History of Philosophy Quarterly*, Vol. 16, No. 4 (Oct., 1999), s. 399.

⁶⁹ HUME, *Essays, Moral, Political and Literary*, s. 588.

Ak teraz nahliadneme na všetky tri hlavné argumenty Humovej eseje ako na jeden celok, zistíme, že ich formulácia vykazuje formu logického pravidla modus tollens⁷⁰. Prvou premisou je výrok: „Ak má byť samovražda nemorálna⁷¹, musí byť priestupkom proti našej povinnosti voči Bohu, nášmu blížnemu, alebo voči sebe samému.“⁷² Druhá premisa, že samovražda nepredstavuje priestupok voči žiadnej z vyššie uvedených povinností, je v zmysle výrokovej logiky negáciou druhej časti prvej premisy. Dokazovanie platnosti druhej premisy následne tvorí obsah celej zvyšnej eseje. Záverom Hume dospieva k tomu, že samovražda nie je nemorálna, respektíve morálne neprípustná.⁷³

Forma prvej premisy sa z interpretačného hľadiska nezdá byť náhodná.⁷⁴ V prostredí, v ktorom sa Hume pohyboval bola totiž mienka o morálnom odmietnutí samovraždy zaužívaná na základe kresťanskej teológie a kresťansky orientovaných filozofov. V tomto prípade preto Hume, ako sme už načrtli, s najväčšou pravdepodobnosťou reaguje na námietky proti samovražde, ktoré prezentoval Tomáš Akvinský vo svojom spise *Suma teologická*.

I keď Hume priamo v texte meno Tomáša Akvinského nikdy explicitne neuvádza, argumenty, ktoré napadá, značia veľmi výraznú podobnosť s Akvinského tromi argumentami, v prospech nezákonnosti sebausmrtenia.⁷⁵

4.2.1 Priestupok voči Bohu

Útok, ktorý sa po ráznosti úvodných riadkov eseje javí ako oveľa umiernenější, začína Hume reakciou na tretiu z tomistických téz proti samovražde. V prvej časti obhajoby rekonštruje Hume túto tézu pomocou popisu atribútov, ktoré Boh vložil do jednotlivých častí prírody, a ktoré na seba navzájom pôsobia. Tak „za účelom spravovania hmotného sveta ustanovil všemocný Stvoriteľ obecné a nemenné zákony,“⁷⁶ ktorým všetky telesá tohto sveta

⁷⁰ MCLEAN, G. R. Hume and the Theistic Objection to Suicide. In: *American Philosophical Quarterly*. Vol. 38, No. 1 (Jan., 2001), s. 101.

⁷¹ *criminal* vo význame *amorálny*, príznačnom pre 18. storočie. Vid' HUME, *Essays, Moral, Political and Literary*, s. 580.

⁷² *Ibid.* s. 580.

⁷³ MERRILL, Kenneth R. Hume on Suicide. In: *History of Philosophy Quarterly*, Vol. 16, No. 4, s. 398.

⁷⁴ BEAUCHAMP, Tom L. An Analysis of Hume's Essay "On Suicide". In: *The Review of Metaphysics*, Vol. 30, No. 1, s. 73.

⁷⁵ Vid' 3. kapitola: Kresťanské pramene o samovražde, s. 15-16.

⁷⁶ HUME, *Essays, Moral, Political and Literary*, s. 580.

podliehajú. Zároveň kvôli vláde nad svetom živočíchov „opatril všetky živé bytosti telesnými a duševnými silami;⁷⁷ zmyslami, vášňami, chuťami a úsudkom, ktorými sú hnané a usmerňované v tom spôsobe života, ku ktorému boli predurčené.“⁷⁸ Hume dodáva, že tak, ako je chod života všetkých živých tvorov, vrátane ľudí, neustále pozmeňovaný materiálnym svetom, tak je materiálny svet pretváraný na základe zásahov živočíchov v ňom.⁷⁹ Avšak napriek tomu, že na základe vlastnosti, ktoré sú prirodzené hmotnému a živočíšnemu svetu sa tieto neustále navzájom ovplyvňujú a nikdy nie sú oddelené, nedochádza z hľadiska ich pôsobenia k žiadnym nežiadúcim, či skôr neočakávaným javom, ba naopak, vládne medzi nimi súlad a rovnosť.⁸⁰

Tento harmonický súbeh udalostí v stvorenom svete Hume využíva ku konštatovaniu, že ide o „neochvejný dôkaz zvrchovaného rozumu,“⁸¹ čo považujeme za takzvaný argument z inteligentného dizajnu, ktorý bol v Humovej dobe hojne využívaný k podporeniu tvrdenia o existencii Boha. Fakt, že Hume tento argument zmieni, slúži podľa nás ako možný dôkaz, že samotný Hume nijako existenciu Boha neodmietal. Ako sme už akcentovali, to, čo Hume odmietal bol stav a postupy kresťanskej cirkvi.

Zo súhrnu uvedených bodov vyplýva, že božská prozreteľnosť, i keď nemusí byť aktuálne činná, je rozpoznateľná vo všetkých úkonoch a zákonitostiach stvorenia a nič sa po stvorení nechová a nedeje bez toho, aby Stvoriteľ nestál za pôvodom tohto deja. Hume konštatuje, že napriek tejto neosobnosti sú „všetky javy je možné, v určitom zmysle, považovať za prejav pôsobenia Všemohúceho.“⁸²

Pripomeňme, že aj vo svojej eseji *O Závrakoch*, publikovanej prvýkrát v roku 1748, formuluje Hume svoj postoj z časti na základe viery v Boha, ktorý ustanovil pevné prírodné zákony, ale do sveta nezasahuje neočakávanými prejavmi svojej vôle, respektíve nezasahuje doň priamo. Pri našom hodnotení určitej udalosti, respektíve pri určovaní pravdepodobnosti

⁷⁷ Preklad slova *power* preberáme od Mourala. Vid' HUME, David. *Zkoumání o lidském rozumu*. Preložil Josef MOURAL. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1996, s. 230.

⁷⁸ HUME, *Essays, Moral, Political and Literary*, s. 580.

⁷⁹ Ibid. s. 580.

⁸⁰ Ibid. s. 581.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid.

danej udalosti, sme totiž vždy závislí na predošlých skúsenostiach z pozorovania.⁸³ Toto platí tak v prípade aktívneho prejavu akejkoľvek Všemohúcej bytosti. Je pre nás totiž „nemožné poznať atribúty či jednanie takej Bytosti inak, než zo skúsenosti jej výtvarmi v bežnom chode prírody. Sme tak odkázaní na doterajšie pozorovanie [...] aby sme posúdili, čo nastáva skôr a pravdepodobnejšie.“⁸⁴

Vráťme sa ale k Humovej parafráze Tomášovej tretej tézy. Najskôr Hume konštatoval, určite ešte nie v konflikte s Akvinským, že Boh ustanovil funkčný a stabilný „obecný poriadok sveta.“⁸⁵ Následne bude predmetom Humovho kritického skúmania pravdivosť kresťanského tvrdenia, že „akt samovraždy predstavuje priestupok proti povinnosť voči Bohu“⁸⁶ tým, že neoprávnene zasahuje do jeho zavedeného poriadku.

V samotnom texte eseje uvádza Hume toto skúmanie nasledujúcou otázkou:

Aký je potom zmysel toho princípu, že človek, ktorý je unavený životom a sužovaný bolesťou a nešťastím, ktorý statočne prekoná všetky prirodzené hrôzy zo smrti a uskutoční svoj útek z tohto krutého dejiska; že taký človek si na seba privodil nevôľu svojho Stvoriteľa tým, že zasiahol do správy božskej prozreteľnosti, a narušil tak poriadok vesmíru?⁸⁷

Za cieľ si Hume v tejto časti argumentácie kladie dvojaký dôkaz. Jednak, že je teologický argument nedôsledný a nedostatočný, a jednak, že je v niektorých ohľadoch úplne v súlade s morálnym pritakaním samovraždy. Za týmto účelom je podľa Beauchampa⁸⁸ možné rozdeliť Humom prezentovaný anti-teologický argument do troch interpretačných podkategórií, a to podľa spôsobu, akým sa v nich manifestuje „Bohom ustanovený poriadok.“⁸⁹ Patrí sem

⁸³ HUME, *Zkoumání o lidském rozumu*, s. 156.

⁸⁴ Ibid. s. 177 – 178.

⁸⁵ BEAUCHAMP, Tom L. An Analysis of Hume's Essay "On Suicide". In: *The Review of Metaphysics*, Vol. 30, No. 1 (Sep., 1976), s. 76.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ HUME, *Essays, Moral, Political and Literary*, s. 582.

⁸⁸ BEAUCHAMP, Tom L. An Analysis of Hume's Essay "On Suicide". In: *The Review of Metaphysics*, Vol. 30, No. 1 (Sep., 1976), s. 77.

⁸⁹ Ibid.

v prvom rade „výklad podľa Božieho vlastníctva,⁹⁰ po druhé „výklad podľa prirodzeného zákona,⁹¹ a po tretie ide o „výklad podľa Božieho poslania.“⁹²

Podľa prvej inštancie narušenia Božského poriadku, by bola samovražda nemorálna, v prípade, že by si Všemohúci „sám privlastnil právo, akýmkoľvek zvláštnym spôsobom zbaviť ľudí ich života a nepridelil tento úkon, v súlade s inými, do správy obecnou platným zákonom, ktorými je svet riadený?“⁹³

Takýto predpoklad musí byť podľa Huma jasne nesprávny, pretože „životy ľudí závisia na rovnakých zákonoch, ako životy všetkých ostatných živočíchov; a tie podliehajú rovnakým obecným zákonom prírody.“⁹⁴ Ľudská smrť je predsa neproblematická v prípade, že nastane z prirodzených príčin, i keď tieto môžu byť objasnené len pomocou nedokonalých kauzálnych zákonov. Pre Huma je preto prijatie postulátu o výnimočnej príčine, alebo špecifickom akte Božej vôle nepredstaviteľné. Nie je teda možné, aby cirkev na základe takéhoto postulátu podsúvala platnosť nemorálnosti samovraždy.⁹⁵

Myslíme si, že na problematickosť argumentu z Božieho vlastníctva Hume poukazuje aj v prípade aktu martýrskej smrti, ktorá nie je kresťanstvom považovaná za hriech. Hume totiž upozorňuje, že „ak by môj život nepatrilo mne samotnému, bolo by nemorálne jednak vystavovať ho nebezpečenstvu, ako aj zbaviť sa ho.“⁹⁶ Ak by teda človek nemal rozhodovacie právo nad vlastným životom, nemohol by sa ani prikloniť k altruizmu v podobe sebaobety. Následne, ako Hume podotýka, by nemohol byť tento človek adorovaný ako hrdina, rovnako ako ten, kto by rozhodnutie o dobrovoľnom ukončení života nespečatil obeťou voči druhému, by nemohol byť označený za bezverca alebo darebáka.⁹⁷

⁹⁰ Takto prekladám termín „The Divine Ownership Interpretation“ Vid' Ibid. s. 77.

⁹¹ Takto prekladám termín „The Natural Law Interpretation“ Vid' Ibid. s. 77.

⁹² Takto prekladám termín „The Divine Appointment Interpretation“ Vid' Ibid. s. 77.

⁹³ HUME, *Essays, Moral, Political and Literary*, s. 582.

⁹⁴ Ibid. s. 582.

⁹⁵ BEAUCHAMP, Tom L. An Analysis of Hume's Essay "On Suicide". In: *The Review of Metaphysics*, Vol. 30, No. 1 (Sep., 1976), s.77.

⁹⁶ HUME, *Essays, Moral, Political and Literary*, s. 584.

⁹⁷ Ibid. s. 584.

Beauchamp⁹⁸ považuje Humovu námietku voči výhradnému právu Boha rozhodovať o živote a smrti človeka za nedostatočnú, a to hlavne preto, že z hľadiska Božskej prozreteľnosti sa nemusí výhradné právo Stvoriteľa na odňatie ľudského života manifestovať v nejakom neštandardnom akte alebo zásahu do sveta. Aj dôsledky obecné platných prírodných zákonov môžu byť spôsobom, ktorým Boh uplatňuje právo vziať jedincovi jeho život bez toho, že by sme si museli túto súčasť prozreteľnosti uvedomovať.

Proti Beauchampovej kritike tvrdíme, že toto obvinenie z argumentačnej nedostatočnosti nie je v Humovom prípade na mieste, pretože musíme nevyhnutne zohľadňovať empirický charakter, ktorý Hume k jeho tvrdeniam núti. V prvom rade „keď vyvodzujeme akúkoľvek jednotlivú príčinu z jej účinku, musíme dbať, aby sme medzi nimi zachovali správny pomer, a nikdy nesmieme príčine pripisovať kvality presahujúce tie, ktoré presne postačujú k spôsobeniu účinku.“⁹⁹ Nemôžeme dúfať, že na základe špekulácie o zámeroch božskej prozreteľnosti, ktoré nie sú dohľadateľné na základe reťazca príčin, môžeme ľudstvu predostierať praktické reštrikcie. Ešte dodáme, že i keď je výraz *prozreteľnosť* často, a to aj v nami konzultovaných textoch, používaný ako zástupné označenie pre boha či božstvo, špecificky sa tento termín užíva pre označenie Božskej schopnosti riadiť a pozmeniť chod sveta, či už z hľadiska ľudskej mentálnej kapacity alebo prírodných procesov vo svete. Hume vo svojich *Skúmaníach* jasne tvrdí, že neexistuje žiadny dôkaz pre takúto Božskú prozreteľnosť.¹⁰⁰

Nezabúdajme, že výsledkom úspešnej či neúspešnej obhajoby sebazabíjania bude vyslovenie morálneho súdu, ktorý nevyhnutne ovplyvní naše praktické jednanie, či už na individuálnej alebo spoločenskej úrovni. Považujeme preto za adekvátne, že sa Hume snaží v súvislosti s opodstatnením určitej morálnej pozície pridržať predovšetkým skúsenosti. Z toho vyplýva, že môže Hume vyslovovať o akýchkoľvek nedostižnými a v celku neuchopiteľnými schopnosťami nadaných bytostiach iba závery, ktoré „sa javia v ich diele; nič ďalšie však nemôže nikdy byť preukázané, pokiaľ neprivoláme na pomoc prehánanie a lichôtky...“¹⁰¹

⁹⁸ BEAUCHAMP, Tom L. An Analysis of Hume's Essay "On Suicide". In: *The Review of Metaphysics*, Vol. 30, No. 1 (Sep., 1976), s. 77.

⁹⁹ HUME, *Zkoumání o lidském rozumu*, s. 186.

¹⁰⁰ GASKIN, J. C. A. Hume on Religion. In: *The Cambridge Companion to Hume*, s. 482.

¹⁰¹ HUME, *Zkoumání o lidském rozumu*, s. 188.

Prejdime teraz k druhej časti námietky, ktorú David Hume predostiera voči tretej tomistickej téze, o tom, akým ďalším spôsobom samovrah narúša Bohom stanovený poriadok. Beauchamp nachádza princíp tejto námietky v Humovej, čiastočne zosmiešňujúcej interpretácii, že by sme správne podľa Tomášovej tézy nemali narúšať chod žiadneho z kauzálne determinovaných prírodných javov, práve preto, že bol priebeh každého z nich ustanovený inteligentným Stvoriteľom a sú teda všetky súčasťou daného Božieho poriadku. Preberáme od Beauchampa názov tejto interpretácie, ktorý prekladáme ako *výklad podľa prirodzeného práva*.¹⁰²

Hume začína túto časť rozpravy pozorovaním zo zvieracej ríše. Všetky živé i neživé súčasti sveta podliehajú prírodným zákonom a zvieratá sú oprávnené využívať svoje schopnosti k prispôbovaniu chodu prírodných zákonov tak, aby to napomáhalo ich prežitiu.¹⁰³ Vzhľadom k tomu, že podľa Huma zdieľame so zvieratami princípy skúsenostného jednanja,¹⁰⁴ musíme byť tiež oprávnení využívať svoje schopnosti k prispôbovaniu chodu prírody k nášmu úžitku. Na tomto mieste si Hume všíma, že zdanlivo ide len o pozitívne usmerňovanie chodu prírody, a nie negatívne, či deštruktívne. Poukazuje teda na nepochopiteľnosť danej zásady:

Nebolo by odo mňa nemorálne odkloniť tok Nílu či Dunaja z jeho smeru, ak by som bol schopný uplatniť takéto kroky. Aká je potom nemorálnosť v odklonení pár kvapiek krvi z ich prirodzeného prietoku!¹⁰⁵

Podobné, a podľa Beauchampovej kritiky ohromne banálne konštatovanie¹⁰⁶ Hume vyslovuje o zámernej zmene trajektórie balvanu pri záchrane vlastného života, a považuje túto situáciu za rovnocennú zmene smerovania života pri dobrovoľnom rozhodnutí zavraždiť samého seba.¹⁰⁷

¹⁰² BEAUCHAMP, Tom L. An Analysis of Hume's Essay "On Suicide". In: *The Review of Metaphysics*, Vol. 30, No. 1 (Sep., 1976), s. 78.

¹⁰³ HUME, *Essays, Moral, Political and Literary*, s. 582.

¹⁰⁴ HUME, *Zkoumání o lidském rozumu*, s. 151.

¹⁰⁵ HUME, *Essays, Moral, Political and Literary*, s. 583.

¹⁰⁶ BEAUCHAMP, Tom L. An Analysis of Hume's Essay "On Suicide". In: *The Review of Metaphysics*, Vol. 30, No. 1 (Sep., 1976), s. 78.

¹⁰⁷ HUME, *Essays, Moral, Political and Literary*, s. 583.

Čo sa týka tejto časti Humovho proti-teologického argumentu, súhlasíme síce s Beauchampom, že na tomto mieste Hume neadresoval rozdiel medzi prirodzeným zákonom a prírodnými zákonmi.¹⁰⁸ Jeho argument mohol byť oveľa silnejší a menej reduktívny. Avšak dovoľujeme si tvrdiť, že Hume nezvolil svoj prístup z nevedomosti či ignorancie. Ako sme poznamenali už pri Humovom prvom interpretačnom prístupe k tretej tomistickej téze, je šťastným riešením vnímať jeho filozofické stanoviská vždy v celku a z viacerých zdrojov.

Vzhľadom k peripetiám, ktoré David Hume zakúšal s predstaviteľmi cirkvi už za svojho života, považujeme za pochopiteľné, že vo svojich vlastných pojednaniach nechcel otvorene napádať významné osobnosti kresťanského učenia, medzi aké patrili určite aj Tomáš Akvinský. Vzhľadom k tomu, že Beauchamp vyčíta Humovi jeho námietku ako nešťastnú a neúplnú,¹⁰⁹ dovoľíme si upozorniť, že sám Hume rozdiel medzi zákonmi prírody a prirodzeným zákonom, či sklonom nevidí. Uniformitu a občasnú rôznorodosť ľudských sklonov vníma Hume rovnako, ako tú, ktorá je v pôsobení telies. Nemáme v úmysle sklznúť na tomto mieste do nadinterpretácie, považujeme však za nutné upozorniť na nasledujúcu pasáž z *Dialógov o prirodzenom náboženstve*:

Prirodené sklony človeka naňho bez ustania doliehajú, nikdy nemiznú z jeho mysle a miesia sa s každým jeho názorom a úvahou. Náboženské pohnútky, tam kde vôbec vstupujú do hry, naproti tomu pôsobia len tu a tam a myseľ si ich sotva dokáže úplne zažiť ako zvyk. Aj najväčšia gravitačná sila, hovoria filozofi, je nekonečne malá v porovnaní so silou najmenšieho impulzu. Napriek tomu je isté, že aj najmenšia gravitácia nakoniec aj nad silným impulzom prevládne: žiadne nárazy a údery totiž nemôžu byť opakované s takou stálosťou, akú má príťažlivosť a gravitácia.¹¹⁰

V tejto pasáži Hume, podľa nášho názoru, adresuje pôvod a princíp prirodzeného zákona a zákonov prírody, a potiera *náboženské pohnútky*. Označením *filozofi*, sa následne

¹⁰⁸ Takto prekladáme *natural law* a *laws of nature*.

¹⁰⁹ BEAUCHAMP, Tom L. An Analysis of Hume's Essay "On Suicide". In: *The Review of Metaphysics*, Vol. 30, No. 1 (Sep., 1976), s. 80.

¹¹⁰ HUME, *Dialogy o prirodzenom náboženstve*, s. 181.

odkazuje k Akvinskému, respektíve k tomistom veriacim v prirodzený zákon, ktorý je všetkým ľuďom vštepený od Boha.

Posledným spôsobom interpretácie tretieho tomistického argumentu je *výklad podľa Božieho poslania*. Ide o predpoklad, že nás Boh umiestnil do tohto života, a teda jedine on má právo nás zase povolať.¹¹¹ Z argumentačného hľadiska je toto tvrdenie napadnuteľne z rovnakého princípu, ako prvá interpretácia. Znovu sa jedná o prípad, kedy nemôžeme predpokladať o Božských úmysloch ani vlastnostiach nič, čo sa nám nemanifestuje cez skúsenostný svet.

Ak uznáme Humovu námietku pri výklade tretieho tomistického argumentu podľa Božieho vlastníctva, že Boh neodoberá jednotlivcom život selektívne a z vlastnej vôle,¹¹² je na tomto mieste žiadúce uznať, že nás Boh ani selektívne neumiestňuje do konkrétnych inštancií života. Tam sme boli umiestnení na základe kauzálnej determinovanosti.¹¹³ Je však nutné poznamenať, že Hume zastával stanovisko kompatibilizmu,¹¹⁴ teda je preňho možné, aby sme na základe reťazca príčin spočinuli na určitom mieste v rámci tohto sveta, ale na základe slobodnej vôle a z dostatočne dobrých dôvodov či motívov môžeme túto pozíciu zase opustiť bez narušenia kauzálneho poriadku. To, čo naše rozhodnutie činí morálne chvályhodným alebo zavrhnúťhodným je práve motív, na základe ktorého toto rozhodnutie vykonáme.¹¹⁵

Hume taktiež na túto tomistickú tézu odpovedá tým, čo považujeme za parafrázu na zákon zachovania energie. Na základe tohto princípu nie je nutne dôležité, akú dlhú dobu zotrúva človek vo svojom momentálnom tele a živote, prípadne, či túto dobu využil na maximum:

Keď budem mŕtvy, zákonitosti, na základe ktorých som stvorený, budú naďalej vykonávať svoju úlohu vo svete, a budú rovnako užitočné z hľadiska celku, ako keď

¹¹¹ HECHT, Jennifer Michael. *Stay. A History of Suicide and the Philosophies Against It*, s. 102.

¹¹² BEAUCHAMP, Tom L. An Analysis of Hume's Essay "On Suicide". In: *The Review of Metaphysics*, Vol. 30, No. 1 (Sep., 1976), s. 82.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Ibid. s. 83.

¹¹⁵ HUME, David. *Zkoumání o lidském rozumu*, s. 139.

tvorili tohto jednotlivého tvora. [...] Pre mňa bude dôležitejší ten jeden rozdiel, než ten druhý, ale nebude dôležitejší aj pre svet.¹¹⁶

Máme za to, že aj napriek nedostatkom, ktoré sme postrehli v Humovej odpovedi na rôzne interpretácie teologického argumentu proti samovražde, jeho učenie sa, ako sme predpokladali, preukázalo ako adekvátne pre narúšanie podobných skúsenostne nepodložených záverov. V kratšej časti eseje sa Hume venuje zvyšným dvom tomistickým tézám, konkrétne ohľadom povinnosti voči spoločnosti a voči samému sebe.

4.2.2 Priestupok voči spoločnosti

Z kresťanského pohľadu súvisí spoločenský aspekt ľudského života nutne s Božou autoritou, ktorá nám aj v tejto oblasti káže o morálne správnom jednaní.¹¹⁷ Avšak my budeme za základ druhej tomistickej tézy považovať tvrdenie, že jedinec spáchaním samovraždy zlyháva vo svojej povinnosti prospievať spoločnosti, aj bez zohľadňovania náboženských motívov. Hume odpovedá: „Človek, ktorý opustí život, nepácha žiadnu škodu spoločnosti. Iba prestane konať dobro, čo môže byť boliestkou najnižšieho typu.“¹¹⁸ V prípade, že je človek viazaný voči spoločnosti určitou povinnosťou prinášať do nej dobro a ctíť jej záujmy, sú zároveň takouto povinnosťou viazaní aj ostatní členovia danej spoločnosti. V prípade, že recipročný charakter¹¹⁹ tohto vzťahu prestane byť funkčný, je na mieste od takejto spoločenskej zmluvy ustúpiť, a to aj samovraždou. Dovoľme si na tomto mieste tvrdiť, že Hume postuluje to, čo je dnes známe ako *princíp dvojitého efektu*, podľa ktorého je rozumné upustiť od rozhodnutí, ktoré nám prinášajú menšie dobro, než zlo, a naopak, implementovať riešenie, v ktorom budeme považovať dobrý efekt za prevažujúci.

4.2.3 Priestupok voči samému sebe

Vo svojej poslednej námietke sa Hume vymedzuje voči prvej tomistickej téze,¹²⁰ že samovraždu nemôže človek vykonať kvôli prirodzeným ľudským inklináciám k sebaláske

¹¹⁶ HUME, *Essays, Moral, Political and Literary*, s. 585 – 586.

¹¹⁷ „Milovať budeš svojho bližneho ako seba samého!“ Vid' Evanjelium podľa Marka 12:31.

¹¹⁸ HUME, *Essays, Moral, Political and Literary*, s. 586.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Vid' 3. kapitola: Kresťanské pramene o samovražde, s. 15.

a sebazáchove. Ako sme už načrtli pri vyvracaní tretej tomistickej tézy, Beauchamp¹²¹ Humovi vyčíta nedostatočnosť jeho argumentu kvôli tomu, že nerozlišuje medzi prirodzeným zákonom a prírodnými zákonmi. Súhlasíme, že ide zo strany niektorých filozofov, napríklad tomistov, o dva významovo značne odlišné pojmy.

Máme za to, že námietka voči tomizmu sa na tomto mieste týka nesprávnej inferencie. Dôležité je v tomto prípade Humovo varovanie pred odvodzovaním preskriptívnych tvrdení z deskriptívnych. Je faktom, že sa bojíme smrti. Takzvaný pud sebazáchovy pramení podľa Huma z prirodzeného strachu zo zániku.¹²² O ňom sa vyjadruje v eseji *O nesmrteľnosti duše*, ktorá musela byť z vydania *Štyroch pojednaní* tiež stiahnutá, nakoľko proponovala na danú dobu neslýchanú myšlienku o tom, že ľudská duša zaniká spolu s telom. Náš strach zo zániku, ako hovorí Hume je pôvodnou vášňou, ktorou nás príroda obdarila, pretože sme zraniteľní voči smrti, čo súvisí u Huma práve s faktom smrteľnej duše. Ľudstvo by veľmi dlho neprežilo, ak by sme sa smrti prirodzene nestránili.¹²³ Nemôžeme z toho ale usudzovať nič ohľadom určitého spôsobu smrti, ktorým je samovražda. Rovnako tak samovražda nie je v opozícii k časti tomistického argumentu, že všetko má samo seba prirodzene rado. Sebaláska a samovražda môžu byť vo vzájomnom súlade. Vezmime si príklad pacienta trpiaceho značnými bolesťami, ktorý sa rozhodne požiadať o eutanáziu. Neurobil tak snáď z dôvodu, že sa má sám dostatočne rád? Podobne sa pýta aj Hume, či snáď nutne musí človek preklínať Boha alebo svoje stvorenie, pretože sa rozhodne zbaviť vlastného života: „Som iba presvedčený o faktickej okolnosti [...] že ľudský život môže byť nešťastný, a že ak by bola moja existencia predlžovaná, stala by sa neznesiteľnou.“¹²⁴

¹²¹ BEAUCHAMP, Tom L. An Analysis of Hume's Essay "On Suicide". In: *The Review of Metaphysics*. Vol. 30, No. 1 (Sep., 1976), s. 80.

¹²² HUME, *Essays, Moral, Political and Literary*, s. 598.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Ibid. s. 583.

4.3 Vplyv a význam pre súčasnú diskusiu

Túto hutnú kapitolu uzavrieme zhodnotením vplyvu Humovej eseje o samovražde od čias jej vydania. Následne sa pokúsime predostrieť možnosť využitia Humových stanovísk v súčasnej diskusii o problematike prevencie samovrážd ako aj ich autorizovaného poskytnutia.

4.3.1 Spoločenský a filozofický vplyv

Podľa niektorých interpretov bolo Humovým prvoradým záujmom, na základe charakteru jeho primárnych argumentov, vymaniť sa z područia náboženstva a nie zabezpečiť „liberálnejší postoj voči samovražde pre jednotlivcov a spoločnosť.“¹²⁵ S týmto názorom nemôžeme súhlasiť. Ťažiskom Humovej argumentácie v prospech samovraždy síce bol pokus o vyvrátenie teologických argumentov, niekedy až za využitia argumentácie ad absurdum,¹²⁶ na základe úvodnej pasáže jeho eseje *O samovražde* ale môžeme dovodiť, že práve napádanie nedostatočnosti, či nemiestnosti kresťanských argumentov je predpokladom pre to, aby sme mohli navrátiť „ľuďom silu nad ich životmi,“¹²⁷ o ktorú ich kresťanská dogmatika pripravila. Útok na zjavené náboženstvo bol pre Huma nutný preto, aby mohol, aj v záujme prosperovania jeho vlastnej morálnej filozofie, navrátiť hodnotenie o morálnom a nemorálnom, o cnosti a neresti z vlastníctva kresťanskej cirkvi naspäť do rúk spoločnosti a jednotlivca.

Humovi a iným novovekým autorom, ktorí sa venovali obhajobe samovraždy,¹²⁸ je taktiež vyčítané, že vďaka ich filozofickej dišputácii narástla v danom historickom období miera samovražednosti, a ich rozpustilé argumentačné útoky voči cirkvi mali ďalekosiahle negatívne následky.¹²⁹ V čase Osvietenstva, kedy jedinec na základe turbulentných zmien v hodnotových systémoch hľadal znovu vlastné miesto vo svete a snažil sa určiť hodnotu, ktorú v ňom predstavuje, mohlo bezpochyby dôjsť k zvýšenému počtu samovrážd. To ale neznamená, že

¹²⁵ HECHT, Jennifer Michael. *Stay. A History of Suicide and the Philosophies Against It*, s. 101.

¹²⁶ MCLEAN, G. R. Hume and the Theistic Objection to Suicide. In: *American Philosophical Quarterly*. Vol. 38, No. 1 (Jan., 2001), s. 100.

¹²⁷ HUME, *Essays, Moral, Political and Literary*, s. 580.

¹²⁸ Predovšetkým Voltaire a barón d'Holbach. Vid' HECHT, Jennifer Michael. *Stay. A History of Suicide and the Philosophies Against It*, s. 107 – 109.

¹²⁹ *Ibid.* s. 101.

existuje kauzálna súvislosť medzi týmto trendom a vydávaním literárnych diel ospravedlňujúcich takéto jednanie z hľadiska morálnosti.

Humov spis *O samovražde* patrí medzi tú časť jeho diel, ktoré boli vydané až posmrtné, a tak autor nemohol presne tušiť, aký dopad bude jeho eseji potenciálne pripisovaný. Na základe posledných pasáží predloženej eseje môžeme ale usúdiť, že nechcel byť spájaný s akýmikoľvek samovraždami, ktoré by mohli byť jeho spisom inšpirované, a neboli by pritom opodstatnené správnymi motívmi. Hume priamo tvrdí, že žiadne slabé motívy nedokážu náš strach zo smrti prekonať, a snáď jediným nesprávnym motívom, na základe ktorého by aj sám autor považoval spáchanú samovraždu na nemorálnu, by bola tá, ktorá je spáchaná zo zbabelosti.¹³⁰ V inom prípade Hume nepripúšťa možnosť zbytočnej dokonanej samovraždy či pokusu o ňu. Podľa jeho vlastných slov: „Verím, že žiadny človek nikdy neodhodil život, ktorý si stálo za to ponechať.“¹³¹

Ako sme uviedli, Humova filozofická obhajoba samovraždy bola hojne prijímaným pojednaním, no o interpretáciu z radov akademickej obce sa pokúsil len málokto.¹³² Jedným z Humových sympatizantov, ktorý tiež, bohužiaľ, rozsiahlejšie pojednanie o jeho obrane samovraždy nepodáva, je Arthur Schopenhauer. Ten sa obracia voči kresťanským dôvodom pre zákaz samovraždy a tvrdí, že „najdôkladnejšie vyvrátenie týchto dôvodov podal Hume vo svojom *Essay on Suicide*, ktorý vyšiel až po jeho smrti a bol ihneď potlačený hanebnou bigotnosťou a potupnou vládou farárov v Anglii.“¹³³

Schopenhauer výrazne súhlasí s Humom ohľadom stanoviska voči samovražde aj napriek tomu, že zároveň súhlasí s tézou kresťanstva, že princípom svetského života je utrpenie¹³⁴, a samovražda neponúka skutočné, ale iba zdanlivé vykúpenie z tejto žalostnej situácie. Výrazne sa ale ohradzuje proti kresťanskému odsudku samovražedného činu, nakoľko „od tohto pomýlenia až k nejakému zločinu, ako ho chce oceňovať kresťanské duchovenstvo,

¹³⁰ HUME, *Essays, Moral, Political and Literary*, s. 588.

¹³¹ *Ibid.*

¹³² MERRILL, Kenneth R. Hume on Suicide. In: *History of Philosophy Quarterly*. Vol. 16, No. 4 (Oct., 1999), s. 395.

¹³³ SCHOPENHAUER, Arthur. *Parerga a Paralipomena: malé filozofické spisy*. Preložil Milan VÁŇA. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2011, s. 170.

¹³⁴ *Ibid.* s. 171.

je veľmi dlhá cesta.¹³⁵ Upozorňuje totiž na rozdiel medzi morálnym nesúhlasom, ktorý v nás vyvolá napríklad spáchanie prečinu voči inému človeku, v porovnaní so sentimentami žiaľu, súcitu, či podivenia sa nad uvažovaním človeka, ktorý sa rozhodne pre dobrovoľnú smrť, pričom kresťanstvo chápe tieto činy ako rovnocenne hriechy.¹³⁶ Schopenhauer sa na tom iba podiví, keď „aký trest môže odstrašiť toho, kto hľadá smrť?“¹³⁷

Taktiež môžeme postrehnúť Schopenhauerovo súhlasné stanovisko s Humovým názorom, že človek by si mal plniť svoju povinnosť voči spoločnosti iba do momentu, kedy, on sám z toho má úžitok, a to, že by „kto už nechce žiť sám pre seba, mal ešte prežívať iba ako stroj k úžitku druhých, je prehnaná požiadavka.“¹³⁸ Jediný spôsob života, u ktorého Schopenhauer pripúšťa nepotrebnosť samovraždy, je vyšší etický princíp asketizmu. Avšak „pokiaľ zostúpime z onoho veľmi vysokého stanoviska, potom už neexistuje žiadny morálne udržateľný dôvod k zatracovaniu samovraždy.“¹³⁹

Schopenhauerove názory o samovražde sú zväčša stotožniteľné s Humovými potiaľ, pokiaľ sa jedná o prirodzené právo na ňu. Ich názory sa však výrazne rozchádzajú ohľadom charakteru posmrtného života. Hume nepovažuje nesmrteľnú ľudskú dušu za pravdepodobnú, a preto takéto tvrdenie odmieta s tým, že ide o spôsob, ktorým si k sebe náboženstvo pripútava veriacich, pretože sa k nám žiadnym iným spôsobom nedostávajú takéto úžasné pravdy, než cez zjavené náboženstvo.¹⁴⁰ Schopenhauer však vyzdvihuje vôľu k životu ako vec o sebe, ktorá sa po smrti oddelí od materiálneho korpusu a následne sa vtelí do novej materiálnej entity. Toto učenie Schopenhauer preberá z budhizmu, ktorý považuje za najlepšie z náboženstiev.¹⁴¹ Budhizmus je pre nás z hľadiska náboženského kontrastu s kresťanstvom veľmi zaujímavou náukou, čo sa týka samovražedného jednaní, preto sa pri nej nakrátko zdržíme.

Z mravného hľadiska je zabitie ako také v budhizme považované, podľa prvého z jeho piatich príkazní, za zlo. Samovražda síce predstavuje určitú formu zabitia, ale podľa rozšírenej

¹³⁵ Ibid. s. 170.

¹³⁶ Ibid. s. 169.

¹³⁷ Ibid. s. 169.

¹³⁸ Ibid. s. 132.

¹³⁹ Ibid. s. 171.

¹⁴⁰ HUME, *Essays, Moral, Political and Literary*, s. 598.

¹⁴¹ SCHOPENHAUER, *Parerga a Paralipomena*, s. 217.

interpretácie¹⁴² nie je nutne morálne neprípustná, pretože sa spomínané prikázanie týka iba usmrtenia druhého, nie samého seba. Okrem toho v budhistickom náboženstve neprevláda názor, že sa aktom sebazabíjania jedinec na svojej osobe nutne dopúšťa ublíženia či poškodzovania, keďže vo väčšine prípadov samovražda predstavuje „lepšiu voľbu, než akceptovanie bolesti života.“¹⁴³

K tomuto umiernenému náboženskému postoju napomáha aj učenie o reinkarnácii, ktoré je neoddeliteľnou súčasťou budhizmu. Podľa neho je smrť iba jedným zo štádií života, keďže „žijeme, aby sme zomreli a zomierame, aby sme znovu žili.“¹⁴⁴ V niektorých prípadoch, napríklad v dôsledku ťažkej choroby, môže byť pre človeka vhodnejšie a morálne neproblematické zomrieť ešte predtým, než sa tak stane vplyvom nedostatočnosti jeho súčasnej telesnej schránky. Podľa budhizmu by sme totiž mali vedieť, kedy je „správny čas zomrieť“¹⁴⁵ a jednať na základe tohto pocitu. Tento postoj je zaujímavý tiež z hľadiska biomedicínskej etiky, ktorá sa sústavne zaoberá otázkou, či by človeku nemalo byť umožnené ukončiť svoj život vtedy, keď uzná za vhodné, a nie až po kolapse jeho vitálnych funkcií.¹⁴⁶

4.3.2 Význam pre súčasnú diskusiu

S postupom novoveku boli čoraz častejšie prizvukované osobné a majetkové práva jednotlivých členov spoločnosti, čo korešpondovalo s Humovou snahou dokázať, že život človeka patrí jemu samotnému, a nie je vlastníctvom Boha, ktorému by sa musel človek podriaďovať.¹⁴⁷ Súbežne s tým sa rozvíjala lekárska veda, ktorá taktiež za svoj prvoradý záujem považuje zabezpečovanie blaha individuálneho pacienta.¹⁴⁸ Na jej nároky ohľadom etických rozhodnutí a požadovaných lekárskeho procedúr muselo nevyhnutne reflektovať sekulárne

¹⁴² PROMTA, Somparn a THOMYANGKOON Prakarn. A Buddhist Perspective on Suicide. In: *Oxford Textbook of Suicidology and Suicide Prevention: a Global Perspective*. Editovala Danuta WASSERMAN, editovala Camilla WASSERMAN. New York, N.Y.: Oxford University Press, 2009, s. 28.

¹⁴³ Ibid. s. 28.

¹⁴⁴ Ibid. s. 27.

¹⁴⁵ Ibid. s. 33.

¹⁴⁶ Ibid. s. 33.

¹⁴⁷ HUME, *Essays, Moral, Political and Literary*, s. 584.

¹⁴⁸ Princíp beneficencie, jeden zo štyroch základných princípov medicínskej etiky. Vid' DAVIDSON, Stanley. *Davidson's Principles and Practice of Medicine*. 21st ed. Editovala Nicki R. COLLEDGE, editoval Brian R. WALKER, editoval Stuart H. RALSTON, ilustroval Robert BRITTON. Edinburgh: Churchill Livingstone, c2010, s. 11.

právo.¹⁴⁹ I keď v 17. storočí bola samovražda ešte považovaná za závažný hriech, na čo reagoval aj David Hume svojím pojednaním *O samovražde*, na konci 18. storočia už bolo skúmanie samovražedného správania takmer výhradne v kompetencii lekárov, a tento čin samotný sa stal neutrálnym z hľadiska morálnej hodnoty.¹⁵⁰

V súčasnosti väčšina západného sveta pripúšťa, že má každý človek na úmyselné sebazabítie neodškriepiteľné právo tak, ako v to dúfal už Hume. Avšak vzhľadom k tomu, že samovražda nie je a nemôže byť chápaná ako výhradne priaznivý úkaz pre vývoj spoločnosti, je potrebné zároveň proti jej výskytu podnikať preventívne opatrenia a zdôrazňovať, prečo je lepšie nevykonať ju.

Preveniou samovrážd sa v súčasnosti zaoberá suicidológia, interdisciplinárny obor spolupracujúci s klinickou psychológiou, psychiatriou, sociológiou, či antropológiou, ktoré sa spoločne snažia na základe rozšírených symptómov včas rozoznať a zabrániť zvyšujúcemu sa počtu dokonaných samovrážd. Bohužiaľ, i keď je oblasť skúmania samovraždy v dnešnej dobe výsostne sekularizovaná a je možné liečiť alebo medikamentami úspešne potláčať klinické symptómy, ktoré u jedincov môžu viesť k suicidálnemu správaniu, jediným systematickým teoretickým argumentom proti spáchaniu samovraždy zostáva aj naďalej Boh.¹⁵¹ V suicidológii začína na základe toho prevládať názor, že „väzby medzi náboženstvom a psychiatrickou starostlivosťou musia byť posilňované.“¹⁵²

Z vyššie uvedeného dôvodu sa domnievame, že je po viac, než dvoch storočiach znovu nanajvýš relevantné Humovo stanovisko, že morálne maximy nemôžu byť predostierané zo strany zjaveného náboženstva voči kresťanstvu, ako aj jeho varovanie, že samovražda nemôže byť považovaná za morálne zlý čin. Považujeme za nevyhnutné, aby mala filozofická argumentácia založená na empirii a vedeckom poznaní stále miesto v rámci diskusií na poli praktickej etiky a jej aplikácie v rámci suicidológie. Ako totiž v stručnosti popíšeme,

¹⁴⁹ HECHT, Jennifer Michael. *Stay. A History of Suicide and the Philosophies Against It*, s. 10.

¹⁵⁰ *Ibid.*

¹⁵¹ *Ibid.*

¹⁵² PRAAG, Herman M van. The Role of Religion in Suicide Prevention. In: *Oxford Textbook of Suicidology and Suicide Prevention: a Global Perspective*. Editovala Danuta WASSERMAN, editovala Camilla WASSERMAN. New York, N.Y.: Oxford University Press, 2009, s. 11.

kresťanstvo, ktoré je v súčasnej suicidológii brané na pomoc, má síce marginálne pozitívny, ale predovšetkým negatívny dopad.

Samovražda alebo pokus o ňu nastane podľa štatistík až u troch štvrtín pacientov trpiacich akútnou či chronickou depresiou.¹⁵³ Keď ale prichádza suicidér do pravidelného kontaktu s určitou formou náboženského rituálu, akým je napríklad omša a modlitba, tendencia k opakovanému samovražednému jednaniu rapídne klesá.¹⁵⁴ Kresťanstvo môže teda z psychologického hľadiska pôsobiť v suicidológii pozitívne pri prevencii depresie ústiacej do suicidality. Otázne však zostáva, či je účel splňaný skutočne ukludňujúcimi účinkami náboženskej kontemplácie, alebo práve strachom z božieho hnevu, ktorý kresťanská náuka používa k posilňovaniu svojich téz. Donedávna bola depresia spojená s vážnymi somatickými ochoreniami alebo, v terminálnom štádiu choroby, bola považovaná za prirodzenú a nevyhnutnú súvislosť. V tomto zmysle bola depresia prejavom toho, že si jedinec vnútorne uvedomoval klesajúcu, respektíve zápornú kvalitu svojho života. Potlačenie tejto zápornej kvality samej o sebe, domnievame sa, nie je v kresťanskej moci. Taktiež v spoločnosti, kde je samovražda tabuizovaná príliš, môže dôjsť k tomu, že trpiaci jedinci nevyhľadajú pomoc zo strachu z morálneho odsúdenia.¹⁵⁵ Kresťanstvo totiž šíri svoj vplyv na základe určitej autoritatívnej závislosti¹⁵⁶ na kresťanskom Bohu. Ten predstavuje pre zotavujúcich sa samovrahov tak pána, ako aj ochrancu. V rámci suicidológie je preto kresťanský vplyv oceňovaný a chápaný ako vhodný spôsob pre „konceptualizáciu potreby povýšenia sa zo života bez hlbšieho zmyslu, ktorého chod je čisto náhodný.“¹⁵⁷

Síce je suicidológia v súčasnosti „zaplavená vlnou ateizmu,“¹⁵⁸ v oblasti klinickej medicíny ale už začína postupne ochabovať dojem, že prípadným vpustením náboženského myslenia do svojej sféry vplyvu bude táto exaktná disciplína manifestovať nedostatok nezávislosti a profesionality. Toto považujeme za pomerne benevolentný krok voči kresťanstvu, ktoré má slúžiť ako prostriedok pre „vnášanie zmyslu na duchovnej úrovni do života jedinca,“¹⁵⁹

¹⁵³ Ibid. s. 10.

¹⁵⁴ Ibid.

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ Ibid. s. 8.

¹⁵⁷ Ibid, s. 7.

¹⁵⁸ Ibid.

¹⁵⁹ Ibid.

a to vrátane zmyslu pre správne rozlišovanie morálnych hodnôt, ktoré sú ale primárne zakorenené v kresťanskej náuke a nie sú veľmi náchylné k obrode.

Pre porovnanie s upokojujúcim účinkom kresťanstva zväžme, že „silné náboženské presvedčenie sa ukázalo ako nepriamoúmerné voči nižšej tolerancii samovrážd u druhých ľudí, vrátane samého seba.“¹⁶⁰ U danej vzorky prípadov bolo morálne presvedčenie ohľadom samovraždy zakorenené primárne v kresťanských normách, medzi ktoré patrí aj výhradný nárok Boha na ukončenie ľudského života. Ako sme poukázali z filozofickej obhajoby samovraždy predkladanej Davidom Humom, je oveľa pravdepodobnejšie, že Boh sám na ukončení nášho života rozhodovací záujem nemá, alebo o ňom nemôžeme vedieť, rovnako, ako nemôžeme vedieť, že Boh nezavrhuje ako nemorálne predlžovanie nášho života v dôsledku jeho ochrany.

Ak teda spolupracuje kresťanská teológia so suicidológiou na úrovni psychologickej, čiže ako zdroj nádeje a sebavedomia, dokáže potlačiť u pacienta začínajúcu depresiu, ktorá môže z dlhodobého hľadiska vyústiť do suicidálnych sklonov. Toto korešponduje s Humovým tvrdením, že „ľudia sa k zbožnému uctievaniu nikdy neutiakajú pohotovejšie, než keď sú sklúčení žiaľom alebo zbedačení chorobou.“¹⁶¹

Štúdie však opatrne dodávajú, že „viera zakúšaná ako zdroj viny a strachu má presne opačný účinok.“¹⁶² Rozumieme teda tvrdeniu, že „vyššia religiozita môže potláčať suicidálne myšlienky, rovnako ako prípadné pokusy o samovraždu“¹⁶³ a v tomto ohľade má náboženstvo ochranný charakter. Považujeme ale za eticky nesprávne, že je tomu tak na základe nepodloženej normy živiacej strach z trestu zo strany empiricky nepoznatelnej entity a za hranicou smrti, ktorá je taktiež mimo akékoľvek naše zmyslové aj rozumové poznanie.

V konečnom dôsledku musíme konštatovať, že Humove názory na samovraždu jedinca v bežnom slova zmysle sú značne problematické z hľadiska súčasnej diskusie o ich príčinách a potrebe prevencie. V rámci defíničného vymedzenia v druhej kapitole sme sa vyjadrovali

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ HUME, David. *Dialogy o prirodzeném náboženství*. s. 187.

¹⁶² PRAAG, Herman M van. The Role of Religion in Suicide Prevention. In: *Oxford Textbook of Suicidology and Suicide Prevention: a Global Perspective*, s. 11.

¹⁶³ Ibid.

napríklad k masovým samovraždám, alebo suicidálnym gestám, ktoré by mohli byť z hľadiska motívov brané za potenciálne zbabelé, či neopodstatnené činy, teda také, ktoré by Hume nepovažoval za morálne správne.

Máme však za to, že Humovo stanovisko postráda takúto mieru diskutabilnosti v prípade eutanázie, alebo asistovanej samovraždy. Tieto termíny sú najčastejšie skloňované v oblasti paliatívnej medicíny, ktorá je „klinickým komponentom mnohostrannej a medziodborovej disciplíny známej ako paliatívna starostlivosť“. ¹⁶⁴ Primárnym účelom paliatívnej starostlivosti je skúmanie etických problémov, ktoré sú spojené so starostlivosťou o smrteľne chorých pacientov, pričom toto skúmanie má prebiehať tak na vedeckej, ako aj lekárskej a spoločenskej úrovni. ¹⁶⁵ V paliatívnej starostlivosti zohráva kresťanstvo rovnako dôležitú úlohu, ako v suicidológii, a to z hľadiska pastoračnej starostlivosti, ¹⁶⁶ ktorá je aj v dnešnej dobe integrálnou súčasťou celku paliatívnej starostlivosti. V prípade, že ani na základe skorej diagnostiky nie je pacient vyliečiteľný, pastoračné služby v paliatívnych centrách môžu predstavovať pre pacientov a ich blízkych počas vystavenia život ohrozujúcej chorobe zdroj úľavy od utrpenia. ¹⁶⁷ Prítomnosť náboženskej autority však často predstavuje zdroj negatívneho morálneho vplyvu. Síce sa v rámci paliatívnej starostlivosti a medicíny čoraz častejšie vyskytuje trend podpory autonómie pacienta, ktorý ho vedie k slobodnému vysloveniu želania smrti, častokrát je mu ale toto želanie odoprené práve na základe morálneho presvedčenia ošetrojúceho personálu. ¹⁶⁸

Dôkazom pre fakt, že kresťanstvo propaguje veľmi odmietavý názor na možnosť poskytnutia eutanázie, teda dobrej smrti trpiacim pacientom, môžeme pozorovať aj na súčasnej kresťanskej literatúre:

¹⁶⁴ BRUERA, Eduardo. Palliative Care versus Palliative Medicine. In: *Textbook of Palliative Medicine*. Editoval Eduardo BRUERA. London: Hodder Arnold, 2009, s. 65.

¹⁶⁵ CONNO, Franco de. The Development of Palliative Medicine in Europe. In: *Textbook of Palliative Medicine*. Editoval Eduardo BRUERA. London: Hodder Arnold, 2009, s. 14.

¹⁶⁶ BRUERA, Eduardo. Palliative Care versus Palliative Medicine. In: *Textbook of Palliative Medicine*, s. 65.

¹⁶⁷ Ibid. s. 69.

¹⁶⁸ BREITBART, William. Suicide. In: *Textbook of Palliative Medicine*. Editoval Eduardo BRUERA. London: Hodder Arnold, 2009, s. 863.

Priama eutanázia – nech by na ňu boli akékoľvek dôvody a použili sa akékoľvek prostriedky – spočíva v usmrtení telesne alebo mentálne postihnutých, chorých alebo umierajúcich. Je morálne neprijateľná.¹⁶⁹

Jedinou prijateľnou variantou smrti pacienta, ktorého skon je už neodvratný, je „prerušenie nákladných, nebezpečných, mimoriadnych alebo vzhľadom na očakávané výsledky neúmerných liečebných procedúr [...] Nechce sa tým spôsobiť smrť, iba sa prijme, že jej nemožno zabrániť.“¹⁷⁰ Rozhodnutie o takomto postupe má údajne urobiť pacient, ak je k tomu spôsobilý. Takéto vysvetlenie je tiež z hľadiska teológie, respektíve tomistických argumentov, diskutabilné, nakoľko sa v poslednej tomistickej téze uvádza, že práve Boh je posledným pánom a rozhodujúcim činiteľom nad životom a smrťou. Podľa momentálne platných objektívnych etických zásad by malo byť z hľadiska paliatívnej medicíny ale možné podávať aj také medikamenty, ktorých účinok môže síce privodiť pacientovi úľavu od bolesti, zároveň však vážne oslabiť jeho zdravie, a tým urýchliť príchod smrti.¹⁷¹ V takýchto prípadoch sa uplatňuje takzvaný princíp *dvojitého efektu*. Podľa neho majú byť používané v klinickej praxi len také metódy, kde dobrý efekt preváži nad zlým efektom, a pritom nie je možné túto prevahu docieľiť žiadnym iným spôsobom. Zámerom jednania ale musí stále zostať primárne „snaha kontrolovať symptómy, nie skracovať život.“¹⁷² Tento zámer považujeme za značne problematický, nakoľko v ňom opäť nachádzame základy kresťanskej morality.

Musíme konštatovať, že sa v paliatívnej starostlivosti začínajú vyvíjať dva pozitívne trendy. Prvým z nich, a zároveň uspokojivou možnosťou, ako sa vyhnúť normatívnemu vplyvu kresťanstva a lepšie zaistiť neoddiskutovateľnú možnosť slobodnej voľby, sú takzvané *advanced directives*, výraz, ktorý v strednej Európe ešte nie je dostatočne známy. Princípom tejto predčasnej poslednej vôle je šanca jedinca stanoviť pri plnom vedomí budúce kroky, podľa ktorých má byť jednané s jeho osobou po znížení rozhodovacích funkcií pod ich možnú minimálnu hranicu. V západnej medicíne začína byť tento princíp predčasnej poslednej vôle

¹⁶⁹ Katechizmus katolíckej cirkvi čl. 2277.

¹⁷⁰ Katechizmus katolíckej cirkvi čl. 2278.

¹⁷¹ GUNTEN, Charles F. von a HIGGINSON, Irene J. The Future of Palliative Medicine. In: *Textbook of Palliative Medicine*. Editoval Eduardo BRUERA. London: Hodder Arnold, 2009, s. 78.

¹⁷² DAVIDSON, Stanley. *Davidson's principles and practice of medicine*. 21st ed. Editor Nicki R. COLLEDGE, editor Brian R. WALKER, editor Stuart H. RALSTON. Edinburgh: Churchill Livingstone, c2010, s. 287.

hojne využívaný. Druhou výraznou tendenciou „je častejšie prisudzovanie morálnej zvrchovanosti princípu autonómie jednotlivca.“¹⁷³ Napriek tomu sa vplyv kresťanstva v súčasnej paliatívnej starostlivosti naďalej vynára vo forme tradičných etických prístupov. V mnohých zariadeniach zameraných na paliatívnu starostlivosť sa aj v prípade adekvátnosti a pacientovho želania pristúpiť k eutanázii naďalej udržuje pacient pri živote a to prevažne na základe princípu svätosti ľudského života.¹⁷⁴ V takýchto prípadoch považujeme za nesmierne dôležité pripomínanie Humových filozofických stanovísk proti dogmatickej morálke implementovanej do praktického života kresťanstvom. Do diskusie o eutanázii v paliatívnej starostlivosti tak jednoznačne patrí Humova odpoveď na druhý tomistický argument o povinnosti, ktorú máme voči spoločnosti, kvôli ktorej sa musíme udržovať nažive. Hume líči situáciu, v ktorej by už nebolo v jeho moci ďalej urobiť za dosť záujmom spoločnosti: „predpokladajme, že som jej bremenom; predpokladajme, že môj život bráni niekomu v jeho vlastnej užitočnosti voči spoločnosti. V takých prípadoch to, že sa života vzdám, musí byť nie len nevinné, ale chvályhodné.“¹⁷⁵ Humova formulácia je až zarážajúco blízka niektorým dnešným etickým teóriám,¹⁷⁶ podľa ktorých, zo spoločenského hľadiska, nie je problém tvrdiť, že smrť môže prísť príliš skoro, ako aj príliš neskoro,¹⁷⁷ a preto by nemala byť oddiaľovaná v prípade vedomého a dobrovoľného rozhodnutia učiného pacientom, pre ktorého ukončenie života, na základe princípu dvojitého efektu, je väčším dobrom, než zotrvávanie v živote tak z hľadiska jeho samotného, ako aj jeho blízkych a spoločnosti.

Na záver tejto podkapitoly konštatujeme, že práve z dôvodu vmiešavania sa kresťanskej morality do klinických odborov a diskusie v rámci praktickej etiky, v ktorej sa rozhoduje o zabezpečení prijateľnej smrti jedinca, považujeme za dôležité, aby bolo prihliadané práve k častiam Humovho pojednania *O samovražde*, v ktorých vyvracia kresťanský argument o tom, že samovraždou zanedbávame povinnosť voči spoločnosti a povinnosť voči samým sebe.

¹⁷³ TABOADA, Paulina. Principles of Bioethics in Palliative Care. In: *Textbook of Palliative Medicine*. Editoval Eduardo BRUERA. London: Hodder Arnold, 2009, s. 86.

¹⁷⁴ Ibid. s. 87.

¹⁷⁵ HUME, David. *Essays, Moral, Political and Literary*, s. 587.

¹⁷⁶ Vid' HARDWIG, John a HENTOFF, Nat. *Is There a Duty to Die? and Other Essays in Bioethics*. New York: Routledge, 2000.

¹⁷⁷ Ibid. s. 81.

Rovnako tak by táto časť mala byť inšpiráciou pre ďalšie filozofické reakcie na prítomnosť špekulatívnych interpretácií zjavenia v týchto praktických disciplínach.

5 Záver

Predmetom skúmania v našej práci, ako sme uviedli už v jej úvode, bolo posmrtné vydané filozofické pojednanie škótskeho mysliteľa Davida Huma, pod názvom *O samovražde*. Naším cieľom bolo jednak analyzovať jednotlivé časti tohto pojednania, a jednak zhodnotiť, nakoľko má toto pojednanie možné implikácie pre súčasnú polemickú diskusiu o morálnosti samovraždy, predovšetkým s dôrazom na prípustnosť eutanázie.

V kapitole *Definičné vymedzenie* sme najprv terminologicky upresnili, že pod pojmom *samovražda* budeme rozumieť zámerné a dobrovoľné sebausmrtenie, pričom vlastným vykonávateľom činu vedúceho k samovražde je osoba, u ktorej má smrť nastať. Tento pojem sme uviedli do kontrastu s eutanáziou, ktorá je taktiež považovaná za zámerné a dobrovoľné sebausmrtenie, avšak vykonávateľom tohto činu je poverená osoba. Akýkoľvek typ samovraždy, ktorý sme v tejto práci brali v úvahu, bol jednoznačne charakterizovaný ako úmyselný čin zo strany suicidéra, ktorého zámerom je zomrieť, a to za predpokladu dosiahnutia určitého kladného účinku, ktorý môže spočívať napríklad v úľave od bolesti alebo odbremenení spoločnosti.

Keďže tvrdíme, že jedným zo základných aspektov Humovej eseje *O samovražde* je jeho útok na kresťanské náboženstvo, ktoré vynáša morálne súdy a utvára etické maximy na základe zjavenia, rozhodli sme sa v druhej kapitole pod názvom *Kresťanské pramene o samovražde* v stručnosti priblížiť práve zdroje, z ktorých kresťanstvo čerpá svoje etické názory k tejto téme. Venovali sme sa pritom najprv Starému a Novému zákonu, pričom sme sa inšpirovali poukazom od samotného Davida Huma, že tieto dva zdroje žiadne morálne zavrhnutie samovraždy nedokladajú. Tento fakt, teda že kresťanské náboženstvo nedokáže predložiť systematický a jednoznačne postačujúci zdroj pre uznanie samovraždy za čin nezlučiteľný s morálkou a etikou, a to ani v odkaze na Písmo, sme demonštrovali priamo prostredníctvom citácií z tohto prameňa. Ďalej sme predstavili interpretačné stanoviská svätého Augustína, ku ktorému sa Hume tiež marginálne vyjadruje v analyzovanej eseji. Najdôležitejším zdrojom, ktorý sme adresovali, bol Tomáš Akvinský a fragment z jeho spisu *Suma teologická*, o ktorom tvrdíme, že je na ňom postavená celá argumentácia v predmetnej analyzovanej eseji od Davida Huma.

V kapitole s názvom *Samovražda v diele Davida Huma* sme sa najprv vyjadrili k problematike náboženských stanovísk zastávaných samotným filozofom, nakoľko sa domnievame, že práve fakt, že Hume akcentuje neosobného Boha, ktorého atribúty sú nepoznatel'né, zohráva nemalú úlohu v spôsobe, akým Hume pristupuje k samotným teologickým námietkam vo svojej eseji.

Následne sme sa v druhej podkapitole štvrtej kapitoly venovali analýze spisu *O samovražde*, pričom argumentačné rozdelenie sme prevzali od Beauchampa,¹⁷⁸ ktorého kritiku Humových stanovísk sme považovali za nesmierne podnetnú. Čo sa týka prameňov, ktoré nám David Hume zanechal, proponujeme názor, že sú všetky jeho učenia úzko prepletené. Preto sme pri skúmaní jeho morálnych stanovísk síce využívali predovšetkým text eseje *O samovražde*, porovnávali sme však jeho argumentáciu nutne tiež s prameňmi z iných oblastí jeho bádania, ako je napríklad filozofia náboženstva, či kritika kauzality. Napriek tomu, že niektoré pasáže Humovej eseje *O samovražde* sú, ako sme poukázali, argumentačne nedotiahnuté, považujeme jeho výstup za zdarný, nakoľko opačná strana, v podobe kresťanskej vierouky zastupovanej Augustínom, a predovšetkým Tomášom Akvinským, predložila pomerne nepresvedčivé argumenty založené na interpretačnej špekulácii. Obzvlášť sa jedná o teologické pravdy, ako napríklad prirodzené právo, ktoré je čisto nedokázateľným myšlienkovým konštruktom. Máme za to, že Hume svojou skepticko-empirickou argumentáciou vhodne odpovedal na výroky proti morálnosti spáchania samovraždy. Taktiež, z nášho pohľadu, nadčasovo ustál väčšinu súčasnej kritiky, ktorej stanoviská sme pri analýze využívali.

V poslednej podkapitole sme priblížili, aký dopad mal Humov spis na spoločenskú atmosféru danej doby. Taktiež sme priblížili spôsob, akým na Humovo pojednanie o samovražde reflektoval novoveký filozof Arthur Schopenhauer, ktorý ho vo svojom esejistickom pojednaní nanajvyš vyzdvihoval, čo bola v celkovom kontexte ohlasov na Humovo dielo, podľa nášho názoru, vyzdvihnutia hodná reakcia. V druhej časti poslednej podkapitoly sme nakoniec zhodnotili, nakoľko sú stanoviská a argumenty prezentované Davidom Humom prospešné a užitočné v súvislosti s modernými disciplínami zaoberajúcimi sa problematikou

¹⁷⁸ Vid' BEAUCHAMP, Tom L. An Analysis of Hume's Essay "On Suicide". In: *The Review of Metaphysics*. Vol. 30, No. 1 (Sep., 1976), s. 73-95.

samovraždy. V tejto súvislosti taktiež navrhujeme, že na príklade filozofickej obhajoby samovraždy a potierania morálnej autority zjaveného náboženstva by mala stavať aj ďalšia filozofická tradícia, a že vyrovnané a nestranné filozofické skúmanie by malo nahradiť rigidnú kresťanskú náuku v praktických otázkach ľudského jednaní a rozhodovania.

Bolo by trúfale tvrdiť, že obhajoba samovraždy tak, ako ju ponúkol práve David Hume, je bezchybná a postačujúca pre vyriešenie etických problémov, ktoré aj v dnešnej dobe v diskusii o rôznych typoch samovrážd neustále vyvstávajú. Môžeme však s istotou tvrdiť, že esej, ktorú sme v tejto práci skúmali, predstavuje dostatočný základný kameň pre výstavbu ďalších filozofických argumentov proti morálnym pravidlám, aké sa snaží s rastúcou tendenciou znovu protežovať kresťanské náboženstvo. Sme presvedčení, že v opozícii k tomuto typu morality môže najlepšie obstáť práve skeptický filozofický prístup založený na ohraničených možnostiach, ktoré ponúka zmyslová evidencia. Práve takýto teoretický postoj totiž dokáže v dnešnej dobe najlepšie korešpondovať s charakterom rozhodnutí v súkromnej aj klinickej sfére v súvislosti so zhodnocovaním ľudských životov a smrtí.

Záverom tvrdíme, že prístup, ktorý David Hume predviedol jednak vo svojich argumentoch v nami skúmanej eseji, a jednak vo svojom diele ako celku, považujeme za veľmi sľubný pre budúce bádanie. Pevne veríme, že z jeho argumentačného základu budú čerpať ďalšie filozofické polemiky, a to nie len tie, ktoré budú obhajovať proti kresťanskej dogme morálnu integritu rozhodnutia spáchať samovraždu. Zahrnutie neteologickej empirickej filozofie, akú reprezentuje aj David Hume, do etickej diskusie, je totiž pre pozitívny posun a možnosť vzniku nových, priaznivejších etických riešení tým najrelevantnejším krokom.

6 Zoznam použitej literatúry

AMÉRY, Jean. *Vztáhnout na sebe ruku: rozprava o dobrovolné smrti*. VYDANIE. Preložila Dana PETŘÍČKOVÁ. Praha: Prostor, 2010. ISBN 978-80-7260-230-8.

AUGUSTIN. *O boží obci knih XXII*. Preložila Julie NOVÁKOVÁ. Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 1950. 736 s.

BAIER, Annette C. Enquiry concerning the Principles of Morals: Incomparably the Best? In: *A Companion to Hume*. Editovala Elizabeth S. RADCLIFFE. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. ISBN 1444337866.

BEAUCHAMP, Tom L. An Analysis of Hume's Essay "On Suicide". In: *The Review of Metaphysics*. Vol. 30, No. 1 (Sep., 1976), s. 73-95.

BERTOLETE, José M. a WASSERMAN, Danuta. Development of Definitions of Suicidal Behaviours: from Suicidal Thoughts to Completed Suicides. In: *Oxford Textbook of Suicidology and Suicide Prevention: a Global Perspective*. Editovala Danuta WASSERMAN, editovala Camilla WASSERMAN. New York, N.Y.: Oxford University Press, 2009. ISBN 978-0-19-857005-9.

Bible: český studijní překlad. Preložil Antonín ZELINA. Praha: KMS, 2009. ISBN 978-80-86449-61-6.

Bible kralická: šestidílná: kompletní vydání s původními poznámkami. Praha: Česká biblická společnost, 2014. ISBN 978-80-87287-78-1.

BREITBART, William. Suicide. In: *Textbook of Palliative Medicine*. Editoval Eduardo BRUERA. London: Hodder Arnold, 2009. ISBN 978-0-340-966-242.

BRUERA, Eduardo. Palliative Care versus Palliative Medicine. In: *Textbook of Palliative Medicine*. Editoval Eduardo BRUERA. London: Hodder Arnold, 2009. ISBN 978-0-340-966-242.

CONNO, Franco de. The Development of Palliative Medicine in Europe. In: *Textbook of Palliative Medicine*. Editoval Eduardo BRUERA. London: Hodder Arnold, 2009. ISBN 978-0-340-966-242.

DAVIDSON, Stanley. *Davidson's Principles and Practice of Medicine*. 21st ed. Editovala Nicki R. COLLEDGE, editoval Brian R. WALKER, editoval Stuart H. RALSTON, ilustroval Robert BRITTON. Edinburgh: Churchill Livingstone, c2010. ISBN 978-0-7020-3085-7.

FAIRBAIRN, Gavin J. *Contemplating Suicide: the Language and Ethics of Self-Harm*. London: Routledge, 1995. ISBN 0203426371.

GASKIN, J. C. A. Hume on Religion. In: *The Cambridge Companion to Hume*. Editoval DAVID FATE NORTON. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. ISBN 9781139001991.

GUNTEN, Charles F. von a HIGGINSON, Irene J. The Future of Palliative Medicine. In: *Textbook of Palliative Medicine*. Editoval Eduardo BRUERA. London: Hodder Arnold, 2009. ISBN 978-0-340-966-242.

HARDWIG, John a HENTOFF, Nat. *Is There a Duty to Die? and Other Essays in Bioethics*. New York: Routledge, 2000. ISBN 0415922429.

HECHT, Jennifer Michael. *Stay. A History of Suicide and the Philosophies Against It*. New Haven: Yale University Press, 2014. ISBN 0300186088.

HUME, David. *Dialogy o přirozeném náboženství*. Vydanie prvé. Praha : Dybbuk, 2013. ISBN 978-80-7438-101-0.

HUME, David. *Essays, Moral, Political and Literary*. Editoval Eugene F. MILLER, editoval Thomas Hill GREEN, editoval Thomas Hodge GROSE. Indianapolis: Liberty Fund, 1987. ISBN 0-86597-055-6.

HUME, David. *Zkoumání o lidském rozumu*. Preložil Josef MOURAL. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1996. ISBN 80-205-0521-0.

Katechizmus katolíckej cirkvi. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1998. ISBN 80-7162-253-2.

MCLEAN, G. R. Hume and the Theistic Objection to Suicide. In: *American Philosophical Quarterly*. Vol. 38, No. 1 (Jan., 2001), s. 99-111.

MERRILL, Kenneth R. Hume on Suicide. In: *History of Philosophy Quarterly*. Vol. 16, No. 4 (Oct., 1999), s. 395-412.

MOSSNER, Ernest Campbell. *The life of David Hume*. Vydanie druhé. Oxford: Clarendon Press, 2001. ISBN 0-19-924336-0.

PRAAG, Herman M van. The Role of Religion in Suicide Prevention. In: *Oxford Textbook of Suicidology and Suicide Prevention: a Global Perspective*. Editovala Danuta WASSERMAN, editovala Camilla WASSERMAN. New York, N.Y.: Oxford University Press, 2009. ISBN 978-0-19-857005-9.

PROMTA, Somparn a THOMYANGKOON Prakarn. A Buddhist Perspective on Suicide. In: *Oxford Textbook of Suicidology and Suicide Prevention: a Global Perspective*. Editovala Danuta WASSERMAN, editovala Camilla WASSERMAN. New York, N.Y.: Oxford University Press, 2009. ISBN 978-0-19-857005-9.

RETTSTOL Nils a EKEBERG Øivind. Christianity and Suicide. In: *Oxford Textbook of Suicidology and Suicide Prevention: a Global Perspective*. Editovala Danuta WASSERMAN, editovala Camilla WASSERMAN. New York, N.Y.: Oxford University Press, 2009. ISBN 978-0-19-857005-9.

SCHERER, Georg. *Smrt jako filosofický problém*. Preložil Karel ŠPRUNK. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005. ISBN 80-7192-914-X.

SCHOPENHAUER, Arthur. *Parerga a Paralipomena: malé filosofické spisy*. Preložil Milan VÁŇA. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2011. ISBN 978-80-7415-045-6.

TABOADA, Paulina. Principles of Bioethics in Palliative Care. In: *Textbook of Palliative Medicine*. Editoval Eduardo BRUERA. London: Hodder Arnold, 2009. ISBN 978-0-340-966-242.

LESTER, David. Extended Suicide. In: *Oxford Textbook of Suicidology and Suicide Prevention: a Global Perspective*. Editovala Danuta WASSERMAN, editovala Camilla WASSERMAN. New York, N.Y.: Oxford University Press, 2009. ISBN 978-0-19-857005-9.

Elektronické zdroje:

AKVINSKÝ, Tomáš. *Summa Theologiae* [online]. Preložil Emilián SOUKUP. Olomouc: Edice Krystal, 1937 [cit. 25.6.2018]. Dostupné z: <http://summa.op.cz/sth.php>.

CHOLBI, Michael. Suicide. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. Fall 2017 [cit. 1.8.2018]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/suicide/>.

YOUNG, Robert. Voluntary Euthanasia. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. Summer 2018 [cit. 20.6.2018]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/euthanasia-voluntary/>.